

Zbigniew Babik^{*}

Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Dawne określenie ‘cieśniny’ **qz(b)my -ene* w toponimii środkowej i północnej Polski¹

0. Uwagi wstępne

W wydanej w 1999 roku, a napisanej zasadniczo trzy lata wcześniej rozprawie poświęconej archaizmom leksykalnym w toponimii polskiej omówiłem także północnopolskie toponimy moim ówczesnym zdaniem kontynuujące praformę **qzmenъ* ‘cieśnina’, po raz pierwszy w literaturze zwracając uwagę na istnienie dla nich nawiązań apelatywnych w językach wschodniosłowiańskich (Babik, 1999, ss. 52–54). Nie przeprowadziłem jednak szczegółowego przeglądu tego materiału, nie podjąłem też próby ścisłej identyfikacji nazywanych obiektów ani oceny prawdopodobieństwa zakładanej ewolucji ich nazw. Obecnie, dysponując pełniejszym materiałem leksykalnym i onimicznym (także porównawczym) oraz łatwiejszym dostępem do wykorzystywanych źródeł historycznych, zagadnienia te rozpatrzyc

^{*} Zbigniew Babik, Associate Professor, Institute of Slavonic Philology, Jagiellonian University, Kraków, Poland.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8809-3461>.

e-mail: zbigniew.babik@uj.edu.pl.

¹ Autor składa podziękowania Rafałowi Szeptyńskiemu (wsparcie literaturowe i dyskusja niektórych zagadnień), Urszuli Bijak (wsparcie literaturowe) oraz Marzenie Wallerand (udostępnienie fragmentu niepublikowanych materiałów i inne informacje) i anonimowemu informatorowi z Żakowa.

można ponownie i w sposób bardziej systematyczny, proponując w efekcie pełniejszą rekonstrukcję zdarzeń i wnosząc do dawnego ujęcia pewne konieczne korekty.

1. Wschodniosłowiańskie przekazy apelatywne i toponimiczne

Wyrazy zawierające morf *uzm-* i zaświadczone w odpowiednich znaczeniach hydrograficznych słabo zachowały się w warstwie apelatywnej. Najwięcej zróżnicowanych formalnie i znaczeniowo przekazów zdaje się pochodzić z ukraińskiego obszaru językowego, ale i tu urywają się one pod koniec lat 20. XX w. Najwcześniejszy przekaz słownikowy pochodzi z dzieła Żelechowskiego i Niedzielskiego z 1886 roku. Zamieszczono w nim hasło *ýзмінь -еня* ‘najgłębsze, nigdy nie zamarzające miejsce z bystrym prądem’ (MNS, 1886–1888, t. 2, s. 1006), a wcześniej prowadzący do hasła odsyłacz *óзмін* (MNS, 1886–1888, t. 1, s. 563). Obecnie można sprawdzić, że pochodzą one zapewne z tekstu Kuźmy Szapowała ogłoszonego w 1861 roku². Wyraz taki pojawia się też w słowniku ukraińsko-niemieckim Kuzeli i Rudnyckiego (1943). W słowniku Umańca i Spiłki (SRU, 1893–1898, t. 3, s. 281) z kolei ukazuje się nieznaný wcześniej nowy przekaz *вұзьминá -би* ‘zwężone i płytkie miejsce w korycie rzeczonym; cieśnina wodna’, powtórzony następnie przez Hrinczenkę (Гринченко, 1907–1909, t. 1, s. 259)³, który podaje także femininą *ýзмінь -ні* ‘nurt; głębia’ i *ýзмінь -ені* ‘najgłębsze miejsce w rzece z bystrym prądem, niezamarzające w zimie’ (t. 4, s. 325, z lokalizacją w powiecie kozieleckim Czernihowszczyzny). Ten ostatni przekaz wydaje się źródłem również dla dwujęzycznych słowników rosyjsko-ukraińskiego pod red. Krymskiego (1924–1927), ukraińsko-rosyjskiego Nikowskiego (1926) i ukraińsko-włoskiego Onackiego (1941)⁴. W opracowaniu O. Kuryły (Курило, 1928, s. 30) znalazła się nieznaną skądinąd postać *узьмін* m. ‘koryto, łóżyisko rzeki’ lokalizowana w (Wielkim) Tokmaku (obw. zaporoski). Późniejsze słowniki specjalistyczne i etymologiczne (Jurkowski, 1971, ss. 61, 100, 104–105, 119; Дзендзелівський, 1972, ss. 110, 111, 114; ESUM, 1982–2012, t. 1, s. 438 – tom z roku 1985) jedynie syntetyzują te przekazy (lub ich część), nie przynosząc już nowego materiału. Nie udało się odnaleźć żadnych śladów tej rodziny wyrazowej w ukraińskich słownikach i atlasach gwarowych, dość licznie wydawanych na przestrzeni ostatniego trzydziesto-

² „Основа”, lipiec 1861, część „Бісїтї”, s. 93, przyp. 3. Chodziłoby o wyraz właściwy Połtawszczyźnie.

³ Jurkowski (1971, s. 61) mylnie lokalizuje go w górnym biegu Dniepru, leżącym przecież poza terytorium Ukrainy. W rzeczywistości chodziło o okolice miasta Wierchnednieprowsk w obwodzie dnipropietrowskim, nad Dnieprem średnio-dolnym (por. Дзендзелівський, 1972, s. 114).

⁴ Tych słowników ze względu na ograniczenia objętościowe nie wpisałem do bibliografii.

lecia. Z tym względnym bogactwem ukraińskich przekazów apelatywnych kontrastuje ubóstwo materiału nazewniczego – w sprawdzonych większych opracowaniach nie znalazłem, prawdę mówiąc, ani jednej pochodnej od tych apelatywów nazwy z terytorium Ukrainy.

W 1912 roku Izmał Srezniewski umieścił w trzecim tomie swych „Materiałów do słownika języka staroruskiego” hasło *узмень*, oparte na cytacie ze staroruskiego tłumaczenia⁵ powstałej w IX w. bizantyjskiej kroniki tzw. Jerzego Mnicha vel Grzesznika (Hamartolosa). Chodziło o fragment poświęcony najazdowi wareskich Rusów na Konstantynopol w roku 860; autor użył w nim metonimicznie wyrazu o znaczeniu ‘cieśnina’ w znaczeniu ‘wybrzeża cieśniny Złoty Róg’ (Rusowie spalili nie samą cieśninę, a zabudowania położone na jej wybrzeżach), i w tym znaczeniu został oddany staroruskim acc. sg. *оузмень*, szczęśliwie opatrzonym imiesłowem jednoznacznie wskazującym na męski rodzaj gramatyczny tego wyrazu (Srezn., 1893–1912, t. 3: szp. 1171⁶). Nie ma przy tym wątpliwości, że chodziło o apelatywne określenie cieśniny, której przysługiwała odrębna nazwa własna. Wydany w 2019 roku stosowny tom nowego słownika staroruskiego (SRJ XI–XVII, 2019, t. 31, s. 269) prócz tego poświadczenia⁷ zamieścił cytaty z dwóch źródeł opisujących rozegraną 5 kwietnia 1242 roku słynną bitwę na jeziorze Pejpus (*Pierwsza Kronika Nowogrodzka*⁸ oraz *Żywot Aleksandra Newskiego* z XV w.⁹). *Узмень* został w nich wspomniany jako miejsce na zamarzniętym jeziorze, gdzie Aleksander Newski rozstawił swe wojska przed bitwą. Przyjmuje się, że chodziło o dzisiejsze jezioro Ciepłe, czyli obszerną cieśninę między wielkim jeziorem Pejpus a położonym bardziej na południe mniejszym jeziorem Pskowskim. Część autorów uważa ten przekaz za onimizowany już hydronim (np. Васильев, 2012, s. 504; podobnie w niektórych hasłach rosyjskiej Wikipedii), jednak niejednoznaczny kontekst i brak późniejszych poświadczeń takiego hydronimu dla tamtejszych obiektów terenowych pozwalają traktować go jako apelatywny. Nie ma też podstaw do przypisywania wyrazowi rodzaju żeńskiego, sama fraza *на узмени* w tekście z tego czasu nie mówi bowiem nic o rodzaju gramatycznym rzeczownika. W zabytkach północnoruskich XIII w. (a relacja z bitwy została spisana niewątpliwie w tym stuleciu) u maskulinów należących do dawnego typu na *-y *-ene końcówka loc. sg. *-i* jest już bardziej typowa niż *-e*, nie widać natomiast jeszcze wpływu miękkiej fleksji tematycznej (por. np. Szwed, 2024, ss. 33–35).

⁵ Pierwsze tłumaczenie staroruskie tej kroniki, datowane obecnie na wiek XI, stało się podstawą m.in. przekładu na język scs., który z kolei stał się podstawą późniejszych kopii ruskich (por. Станков, 2024, z dalszą literaturą).

⁶ „тогда бо (Русь) **оузьмень**, глѣмыи Соу^л, всѣ пожгоша”.

⁷ „Много же и велиа зла створиша Ру<сь> прежде даже гречскимъ воємъ не принти тогда убо **узмень**, глѣмый Суд, всѣ пожгоша”.

⁸ „поставиша полкъ на Чюдьскомъ озерѣ, на **узмени**, у Воронѣя камени”.

⁹ „Александр же постави на Чюдское езеро воинство свое на узмени у Вороня камени”.

Przez długi czas brak było informacji o zachowaniu wyrazu w gwarach rosyjskich. O jego przetrwaniu do co najmniej XVII w. mogła świadczyć podana przez Eduarda Murzajewa (Мурзаев, 1984, s. 266) nazwa mielizny *Узмень* na nieokreślonej rzece w dorzeczu Jeniseja, obszarze bardzo późnej kolonizacji rosyjskiej. Dopiero w 1995 roku w obwodowym słowniku nowogrodzkim zamieszczono leksem *у́змень* f. ‘wąskie (suche) miejsce’ (NOS, 1996, t. 9, s. 90): „Внизу огорода есть та узмень, где баньку поставили в запрошлом году”, rejonu borowicki i moszeński). Nowy tezaurus rosyjski wydany w 2014 roku, powtarzając to poświadczenie, dodał jeszcze szczególnie istotny dla nas przekaz *узмѣнь* ‘wąska cieśnina między jeziorami’ z niepublikowanego źródła 1964 roku (SRNG, 1964–, t. 47, s. 28, rejon borowicki i sąsiednie).

Stosunkowo liczne i wczesne są natomiast na tym terenie refleksy toponimiczne. Przekazy historyczne podsumował nowogrodzki onomasta Walery Wasiliew (Васильев, 2012, ss. 503–504), a wcześniej częściowo Aleksandr Popow (Попов, 1965, ss. 43–44). Dokumentacja historyczna zaczyna się u nich w XII w. i ciągnie po wiek XVI. W 1137 roku zapisano nazwę *въ змени*, identyfikowaną z dzisiejszą wsią *Узмень* na brzegu jeziora Bieriestowo (RGN, 1964–1988, t. 9, s. 274, s.v. *У. 2.*). W 1498 roku przekazano nazwę poczynku *Узменик* (pogost sumierski piatiny szelońskiej). Osada *Узмена ~ Узмено* w pogoście bystriejewskim piatiny szelońskiej ukazuje się w zapisach z lat 1498, 1551 i 1571. W 1564 roku zapisano nazwę *Узмян* (czyżby z refleksem wtórnej nosówki?) dla wsi nad jeziorem Rokitno w ówczesnej piatinie bieżeckiej. W kilku wypadkach podawanych przez Wasiliewa trzeba liczyć się z upodobnieniem dawnych nazw substratowych do tego apelatywu (*Узумен ~ Изумен ~ Бизумен* z lat 1550 i 1551 w tzw. stanie kuniejskim powiatu chołmskiego; *Измея* vel *Бизума* w roku 1495, w XVIII w. już *Узмень*; może też *Узмен* i *Узмеѣ*, wieś w pogoście tureńskim piatiny dieriewskiej w zapisach z roku 1495). Z nowszej hydronimii tych regionów można wskazać *Узмень*, nazwy jeziora w basenie Czagody i rzeki w basenie Msty (tamże wieś tej nazwy, por. też WRG, 1961–1969, t. 4, s. 673, s.v. *У. 2. i 3.*; RGN l.c.), *Узмень* (z kwalifikatorem „m.”, czyli zapewne maskulinum), jezioro w prawym dorzeczu Uświaczy w dawnym pow. Wieliż (WRG l.c. s.v. *У. 4.*), *Узмени*, wieś nad jeziorem Miegolino w byłym pow. borowickim (RGN l.c. s.v.), *Узминка*, rzeki i jeziora w basenach Plussy, Saby i Poły, strumień przy źródłach Msty. Rzeki o nazwach *Узмень* i *Узминино* podawano także z dorzecza dolnej Oki (Смолицкая, 1976, ss. 222, 240). W zbiorze toponimów Rosji przedrewolucyjnej odnotowano ponadto *Узьмень*, wsie nad jeziorami Pirus, Wielikoje i Vsieluk w byłej gub. nowogrodzkiej (RGN, 1964–1988, t. 9, s. 674 s.v.), *Узмино* (w jednym źródle *Уѡмино*, zapewne błąd literowy, est. *Usmina*), trzy estońskie kolonie w byłym pow. gdowskim gub. petersburskiej (RGN l.c., s.v.). Wspomnieć należy także nazwę wsi *Узмина* (wariant *Уздумино*) w byłym pow. Jelnia gub. smoleńskiej (RGN, 1964–1988, t. 9, s. 672). Uderza, że są to przede wszystkim nazwy jezior (rzadziej rzek) lub miejscowości nad jeziorami położonych. Pokrewnych nazw terenowych

(przesmyki jeziorne itp.), do których zbiorów nie mamy praktycznie dostępu, byłoby na tym obszarze zapewne znacznie więcej.

Z obszaru białoruskiego udało się zebrać głównie przekazy nazewnictwa, przede wszystkim pochodzące z północnej Białorusi. Najbardziej znanym jest gniazdo w okolicy Babinowicz (rej. łozneński) obejmujące nazwy rzeki i jeziora *Узменка* (WRG, l.c., s.v. *У. 1.*; BKB, 1994, s. 373; Печёнова, 2003, s. 39). Z tego terenu można wymienić trzy ojkonimy *Узмёны* w rej. miorskim (RGN, 1964–1988, t. 9, s. 274, s.v. *У. 1.*; Жучкевич, 1974, s. 384; NNPRG-Vic, s. 308), byłym pow. drysseńskim (RGN l.c., s.v. *У. 1.*, zapewne tożsamy z zanikłą nazwą rej. rossońskiego w NNPRG-Vic, s. 441) i nad Dźwiną w granicach byłej gub. wileńskiej (RGN l.c., s.v. *У. 3.*; zapewne tożsamy z zanikłą nazwą w rej. miorskim w NNPRG-Vic, s. 332). Inną nieco strukturę ma *Узменье*, nazwa wsi nad jeziorem Swino w byłym pow. horodeckim (RGN, 1964–1988, t. 9, s. 745 s.v., nienotowana już w NNPRG-Vic). Śladem najdalej wysuniętym na południe jest *Узмень*, jezioro w byłym pow. ihumeńskim (na południowy wschód od Mińska) w dawnej gub. mińskiej (WRG, 1961–1969, t. 4, s. 673, z Semenowa). Jedyнным przekazem apelatywnym może być glosa *узмен* (twardotematowiec, ale bez oznaczenia miejsca akcentu i ewentualnego przegłosu) podawana (Печёнова, l.c., prawdopodobnie za Żuczkieviczem l.c.) jako etymon tamtejszych toponimów w znaczeniu 'wyniesione miejsce' (rozwinęte może z *'przesmyk lądowy między niżej położonymi terenami'). Realność takiego apelatywu wydaje się jednak wątpliwa (nie uwzględnił go Jaśkin (Яшкін, 2005), traktując zapewne jako rekonstrukcję z toponimii).

2. <Waszmyen>, <Wanszmyen>

W piątym tomie swych „Badań nazw topograficznych...”, wydanym drukiem w roku 1922, ks. Stanisław Kozierowski zamieścił opatrzone pytańnikiem hasło *Wąźmien*, oparte na powstałym w 1475 roku fragmencie łacińskojęzycznej konińskiej księgi grodzkiej (Kozierowski, 1922, t. 5, s. 448, z uwagą „strum[ień]. niezn[any]. między Łężynem, Wąsoszem i Lubomyślem”). Wystąpiła w nim dwukrotnie nazwa zapisana jako *Wa(n)szmyen*, odnoszona do obiektu określanego po łacinie jako *flumen* lub *fluvius*, a leżącego pomiędzy dzisiejszymi wsiami Lubomyśl, Wąsosze, Łężyn i Kępa (pow. koniński)¹⁰. Między wymienionymi miejscowościami trudno jednak doszukać się rzeki, są one natomiast oddzielane przez ciąg wydłużonych jezior rynnowych (Ślesińskie, Wąso(w)skie i Pątnowskie) o kształcie i układzie zasadniczo południkowym (Lubomyśl i Łężyn leżą na ich

¹⁰ Autor przytoczył fragmenty „Campa et Lubomysl usque ad med. fluvii Waschmyen vulg. nuncup. ... ad med. fluminis Wanszmyen. ... Lanszyno”. Nie umożliwiają one zorientowania się w logice tego opisu terenu.

zachodnich brzegach, Wąsosze i Kępa na wschodnich). Ciek wprawdzie przez nie przepływa, na wysokości wymienionych wsi zostaje jednak prawie całkowicie zaabsorbowany przez wymienione jeziora. Część autorów identyfikowała piętnastowieczny *Wa(n)szyen* z nieistniejącym dziś strumieniem uchodzącym do wspomnianych jezior od zachodu lub wschodu („str[umień].., d. Kanału Morzysławskiego, dziś nieistniejący, zapewne koło wsi Wąsosze i Lubomyśle” – tak opisano ciek w ESHP), współcześnie jednak na mapach między Lubomyślem, Mikorzynem i Łężynem widzimy jedynie sieć połączonych ze sobą pod różnymi kątami sztucznych, bezodpływowych rowów melioracyjnych o wyprostowanych kształtach. Mały strumień znajduje się w istniejącej już wówczas wsi Mikorzyn, której jednak notatka z 1475 roku nie wspomina. Koncepcję zanikłego małego strumienia należy odrzucić także ze względów filologicznych – obiekt takiej wielkości i rangi zapewne nie zostałby określony wymienionymi terminami hydrograficznymi; łacina używana w średniowieczu na terenie Wielkopolski wykorzystywała w takich referencjach wyrazy *gurges*, *fluviolus*, *rivulus* itp. Oba użyte terminy (*flumen* i *fluvius*) zarezerwowane były raczej dla cieków większych. Prowadzi to do wniosku, że nazwa przysługiwała bądź – choć byłoby to zupełnie nietypowe – całemu ciągowi tych tzw. jezior ślesieńskich (stąd sensowne było prowadzenie granicy środkiem tych wydłużonego kształtu akwenów), bądź jedynie krótkiej, kilkusetmetrowej cieśninie między jeziorami Wąso(w)skim i Pątnowskim na wysokości Łężyna. Przy znacznym obniżeniu lustra wody w bardziej suchych latach czy okresach wieloletnich cieśnina ta, być może, przekształcała się w odcinek kilkumetrowej szerokości i wyraźnie obserwowalnym kierunku ruchu wody. Taki obiekt mógł być już zwyczajowo nazywany rzeką¹¹.

Kozierowski, nie umiejąc objaśnić postaci przekazywanej zapisami, sugerował, że być może mamy tu do czynienia z mylnym zapisem (odczytem?) pro **Wa(n)szhouen[sis]*. jako skróconej łacińskiej kalki przymiotnika *Wąsowski(e)*. Nazwę taką nosiło bowiem ówczesnie (w XIX/XX w.) i nadal nosi jezioro usytuowane między Mikorzynem i Wąsoszem. Przypuszczenie takie jest niewiarygodne z dwóch względów. Po pierwsze, taki sam błąd musiałby zostać popełniony dwukrotnie, co redukuje jego prawdopodobieństwo nieomal do zera. Po drugie, samo istnienie przymiotnika *wąsowski* już w XV wieku w odniesieniu do jeziora wydaje się nieprawdopodobne, jako że jego *w* (w żywym języku *f*) miało charakter hiperkorekcji. Przymiotnik nazywający jezioro, jako motywowany ojkonimem *Wąsosze*, pierwotnie musiał brzmieć **wąsoszski* > *wąsoski*; wprowadzenie *w/f* nie miało pokrycia w brzmieniu motywującego ojkonimu i w lokalnych realiach wyczuwania związku z motywującym toponimem wydaje się najmniej możliwe (choć ostatecznie do niego doszło, przy godnym ubolewania braku reakcji

¹¹ Mimo prób poszukiwań, nie udało mi się znaleźć potwierdzenia, że dzisiejszy poziom wody w tych jeziorach jest efektem ich sztucznego podpiętrzenia np. w XX w. O historii przedwojennych prac nad tamtejszymi drogami wodnymi por. obszerniej Zyglewski (2022, z dalszą literaturą).

Ryc. 1. Proponowana identyfikacja obiektu wymienionego w 1475 roku.

toponomastów-normatywistów). Nie jest też jasne, na którym etapie pracy nad rękopisami zniekształcenie takie mogłoby powstać (księgi grodzkie miały zasadniczo charakter oryginalnych czystopisów).

Późniejsi badacze nie wspominali już tej koniektury. J. Rieger i E. Wolnicz-Pawłowska (1975, s. 170), operując postacią hasłową *Wqźmień*, pozostawili ją bez próby interpretacji. Natomiast M. Osipowa (Осипова, 1989, s. 56), poszukując paralel dla „wiązących” nazw rzek, zestawiała ją z ruskimi hydronimami *Вязьма* i *Вязмень*, zakładając związek wszystkich tych nazw z rodziną czasownika **vęzati*. Związku z nazwą *Вязмень*, wymagającą zresztą szczegółowej dyskusji (Babik, 1999, s. 53), przeczy niezgodność (na poziomie rekonstrukcji prasłow.) wokalizmu sylaby rdzennej. *Вязьма*, jako nazwa rzeki o znaczniejszej randze (prawie 150 km długości), pochodzi zapewne z miejscowych przedślowiańskich substratów (para)bałtyckich bądź ugrofińskich.

W artykule z 1999 roku zwróciłem uwagę, że oba zapisy mogą pokrywać ówczesne brzmienie *Wqźmēń* (< **qz(ь)menь*) lub *Wq̃źmēń* (< **q̃z(ь)menь*), z typowo niekonsekwentnym oznaczeniem rezonansu nosowego, oznaczeniem miękkości *m* poprzez jotowanie i brakiem takiego oznaczenia przy *W-*, sugerującym jego twardość i podpowiadającym wywód z wcześniejszego *(*V*)*q-*. Również zapis *ź* < **z'* dwuznakiem <*sz*> trudno uznać za nietypowy dla tego miejsca i czasu. Mimo to również po tej dacie podtrzymywano intuicyjną lekcję Kozierowskiego *Wqźmień* (Wolnicz-Pawłowska, 2006, s. 217, s.v.), powtarzając zestawienie z ros. *Вязмень* i innymi strukturami na *-*men-* (*strumień*, *Tyśmienica*). Podejście takie uznać wypada za całkiem już zdezaktualizowane.

3. <*Wazmino*>, *Wóźmin*, *Vwóźmín*

W swej monografii toponimii pow. kościerskiego opartej na obronionej w 1972 roku rozprawie doktorskiej Edward Breza zamieścił zapis *am See Wazmino*, pochodzący z dziewiętnastowiecznego niemieckiego streszczenia fragmentu kościerskich ksiąg sądowych z 1663 roku (Schuch, 1886, s. 9; chodziło o sprzedaż łąki leżącej nad jeziorem tej nazwy). Zapis ten odnosił się do jeziora pod Kaliszem w tymże powiecie, które autor uznał za niezidentyfikowane. Zapis odczytał zaś, zupełnie dla nas niezrozumiale, jako *Warzno*, wywodząc go (mimo braku obiektu tego typu w okolicy) od apelatywu *war* ‘gorące źródło’ (Breza, 1974, s. 239, s.v. *Warzno*). Jednak zaledwie dwa lata później, w artykuliku poświęconym Kaliszowi¹², Breza wycofał się z tej ze wszech miar niefortunnej lekcji, informując o odnalezieniu w okolicy nazwy wodnej wierniej kontynuującej brzmienie sugere-

¹² Była to jego wieś rodzinna; ród Brezów ~ Bryzów jest udokumentowany w Kaliszu od XVIII w. (por. Breza, 1976, s. 31).

rowane zapisem siedemnastowiecznym (Breza, 1976, s. 50). Postać podaną w tym artykule jako *Wôzmin* tamtejsi rybacy mieli odnosić do cieśniny między jeziorami Bielawy i Osty, leżącymi na (północny) zachód od wsi. Breza poinformował także o odkryciu w kościerskich księgach sądowych zapisu przekazującego apelatyw *wąźmień* (w zapisie na *Wąźmieniu*) o znaczeniu 'przesmyk', lokalizowanego jednak w innej okolicy Kaszub południowo-zachodnich. Informację tę powtórzył w przypisie swego artykułu poświęconego leksyce tych ksiąg (Breza, 1979, s. 167, przyp. 26), gdzie jednak postać nazwy zasłyszanej od rybaków podał jako *Vôzmin*. Wyraził też wątpliwość co do statusu językowego formy (apelatyw czy jednak nazwa własna?), nie miał natomiast wątpliwości co do związku nazwy (i także wyrazu?) z przymiotnikiem *wąski*. Czytelnika tych tekstów zaskakuje jednak okazana niefrasobliwość w ujmowaniu szczegółów formalnych. Przede wszystkim formy hydronimu z obu artykułów nie odpowiadają sobie, w transkrypcji na pisownię zastosowaną w monografii powiatu przekaz z 1976 roku opiewa bowiem na brzmienie *Vûzmin* (lub *Vûzmin*, zakładając, że w „Pomeranii” ze względów technicznych autor lub wydawca zastosował pisownię uproszczoną, gdzie *i* implikowało miękkość poprzedzającej), natomiast zapis z GSJ (gdzie w notacji gwarowej Breza stosował zapewne system zastosowany w monografii) na *Vôzmin* (w „Pomeranii” odpowiadałby mu zapis **Wôzmin*). Za każdą z tych możliwości przemawiają realne argumenty. Odnoszenie samogłosek nosowych (lub tylko kontynuantu długiej) w kaszubskim często wiąże się ze zmianą barwy w kierunku zwężenia (Topolińska, 1974, ss. 107–108; AJK, 1964–1977, t. 13, z. 2, ss. 169–174; Ściebora, 1973; na szerszym tle słowiańskim Jocz, 2013, ss. 210–213). Jednak w odnoszonych zapisach Brezy z pow. kościerskiego proces ten został odzwierciedlony bardzo słabo, właściwie jedynie w formie *Głłobyekw Drłoga* 'Głęboka Droga' (Breza, 1974, s. 145, droga ze Skorzewa do Fingrowej Huty). W pozostałych przypadkach odnoszenia notował autor ($q >$) *a*, nie *o* (podobnie $û >$ *u*, nie *u*). W ani jednym wypadku w materiale tym nie mamy zatem odnoszenia o typie $q > o$, jakkolwiek z samego Kalisza nie przytoczono żadnej formy zawierającej nosówkę poza wygłosem (por. też Breza, 1986). Staranniejszej korekty oczekivalibyśmy w przypadku GSJ, w którym zresztą, po trzech latach, mógł autor sprostować zauważony ewentualny błąd drukarski (jeśli taki istotnie pojawił się w „Pomeranii”). Nie odniósł się jednak do tej rozbieżności. Sam zapis siedemnastowieczny nie jest w tej kwestii dostatecznie miarodajny, mogło bowiem chodzić o oddanie zarówno nosówki q , jak i kaszubskiego q , zbyt mocno różniącego się już od historycznego odpowiednika polskiego $ę$. Wydaje się, że w tym wypadku musimy powstrzymać się od jednoznacznego określenia pierwotnego iloczasu / barwy tej nosówki.

Kolejną kwestią do dyskusji jest regularność zaniku rezonansu nosowego w gwarze Kalisza lub sąsiedniej wsi, z której mogli pochodzić informatorzy Brezy (Lipuska Huta?). Nie dysponujemy, niestety, konkretnymi danymi z tej gwary (autor, choć autochton piszący kilkakrotnie o historii wsi i jej nazewnictwa, nie

Ryc. 2. Lokalizacja jeziora *Vozmin* wg E. Brezy.

pozostawił żadnego pełniejszego opisu systemu swej domowej gwary ani opracowanego dialektologicznie wyboru tekstów). Opracowano natomiast szczegółowo samogłoski nosowe w sąsiadujących z Kaliszem od południa Piechowicach (dystans niespełna 4 km), gdzie u starszego i młodszego (z perspektywy lat 50./60. XX w.) pokolenia stwierdzono konsekwentny synchroniczny rezonans obu nosówek (Ściebora, 1973, pkt 32, por. załączone do książki mapy). Po przeciwnej stronie Kalisza sytuacja przedstawia się jednak odmiennie, gdyż AJK podaje odnosowiony refleks $q > o$ w wyrazie 'język' z Lipuskiej Huty. Co więcej, w Lipuskiej Hucie refleks o jest bardzo wąski (ϕ), co być może tłumaczyłoby zastąpienie początkowej notacji $\acute{o}$ przez ω w kolejnej pracy. Breza wprawdzie nie skomentował kwestii odnosowienia (co mogłoby wskazywać na nieistnienie w jego poczuciu problemu nieregularnej kontynuacji), jednak i w innych wypadkach przechodził on do porządku nad oczywistymi trudnościami fonetycznymi (por. chociażby niezgodność rekonstrukcji **wazmien* z postacią zakończenia tej nazwy w XVIII–XX w., wykazującej wyjściowy wokalizm **i* oraz fleksję twardą). Być może jednak mamy tu do czynienia z procesem nieregularnego, dysymilatywnego zaniku rezonansu nosowego pierwszej sylaby względem nosowych w kolejnych sylabach.

4. <na Wązmieniu>, Woźmień, Wozmi(e)n, Vòzmin

Jak wspomniano, w 1976 roku E. Breza po raz pierwszy poinformował o odkryciu w kościerskich księgach sądowych (księga V, karta 145) pochodzącego z XVIII wieku nieznanego wyrazu *wązmień*. W większej publikacji wydanej trzy lata później (Breza, 1979 l.c.) przytoczył cały kontekst („przyłączam morgow półczwarta Borowizny w Wązmieniu nad Jeziorem Glinnem”; wystąpił on w opisie granic posiadłości Nakla z 1764 roku), przypisał formie znaczenie ‘prawdopodobnie cieśnina lub półwysep’ i jednocześnie wyraził wątpliwości co do jej statusu językowego („mogło to być już nomen proprium na oznaczenie nazwy terenowej [sic! – Z.B.]”)¹³. Okazało się bowiem, że najprawdopodobniej w tej samej okolicy (w Glinowie nad tymże jeziorem) Sychta (1973, t. 6, s. 102) ulokował nazwę pustek (zabudowań poza głównym obszarem wsi) zapisaną jako *Vòzmin -a*. Taką identyfikację przyjęła też Surma (1990, s. 64). Była to zapewne ta sama nazwa, z późniejszymi lokalnymi zmianami fonetycznymi (p. niżej). Sychta wprowadził zlokalizował to Glinowo w pow. kartuskim (w 1973 roku był i dziś jest to teren pow. bytowskiego), jednak właśnie okolice Glinowa i Nakli rzeczywiście pozostawały w tym powiecie do roku 1954 (Surma, 1990, s. 10). Być może zresztą Sychta zanotował nazwę jeszcze przed zmianą przynależności administracyjnej osady, w okresie późniejszym zapominając o stosownej korekcie.

W artykule z 1999 roku odrzuciłem kwalifikację przekazu z 1764 roku jako apelatywu, nie posłużyłem się jednak argumentem najistotniejszym – niewątpliwym późniejszym funkcjonowaniem toponimu w okolicy, rozdzielając podaną mylnie jako *Vòsmin* postać Sychty i przekaz z księgi sądowej. Obecnie dzięki kwerendom internetowym możemy stwierdzić, że w źródłach dziewiętnastowiecznych odnotowano na piśmie¹⁴ istnienie niewielkiej osady o bardzo podobnych nazwach, leżącej w parafii Parchowo (wieś kilka kilometrów na północ od Glinowa), w okolicy Mausza i Nakli. Począwszy od roku 1835 postać *Woźmień* pojawia się w aktach urodzin / zgonów części z dziewiętnaściorga dzieci i aktach zgonów niektórych żon czterokrotnie żonatego Krystiana Krefta (1800–1876, ur. i zm. w Nakli). Znajdujemy tę postać pod datami 1835, 1838, 1840 bis, 1843, 1845, 1850, 1854 i 1856. W roku 1839 zapisano *Wozmien*, zaś w 1852 już *Wozmin*. Najprawdopodobniej rodzina (Krystian, jego dorastające dzieci i kolejne żony) mieszkała w tym czasie stale w tym samym miejscu, natomiast w aktach wpisywano niekiedy tradycyjną nazwę miejsca, w którym znajdowało się gospodarstwo

¹³ Dziewiętnaście lat później Breza nie miał wątpliwości, iż wyraz *wązmień* w gwarach okolic Kościerzyny oznaczał ‘wąski pas roli między wodami’ (Breza, 1998, s. 48). Większość śladów leksemu w toponimii przemawia jednak za rekonstrukcją znaczenia ‘wąski pas wody’ (p. niżej).

¹⁴ Por. <https://www.geni.com/people/Krystian-Kreft/6000000024908150057> i personalia dzieci jako hiperłącza na te same strony (dostęp kwiecień 2025). Prawdopodobnie dane te pochodzą z ksiąg parafii Parchowo, których nie opracowano dotąd zupełnie dla portalu Geneteka.

Ryc. 3. Proponowana lokalizacja pustek *Vózmin*.

Kreftów, używając jej wymiennie z nazwą całej wsi Nakla. W 1858 roku w akcie urodzin Michała Wincentego Krefta zamiast nazwy własnej miejsca użyto określenia *wybudowanie* i nazwy macierzystej wsi Nakla. Najwidoczniej chodziło tutaj o zabudowania na małym półwyspie wchodzącym w północną część jeziora Glinowo, w pobliżu dzisiejszego wybudowania Glinowo-Leśniczówka (sołectwo Nakla), tuż obok niewielkiej rozmiarami, ale wyraźnie zaznaczonej cieśniny w tej części jeziora – jakkolwiek tak podpisanych zabudowań (lub miejsca niezabudowanego) nie udało mi się odnaleźć na żadnej mapie. Zapewne w XVIII w. była to nazwa terenu niezamieszkałego, ponowiona z określenia pobliskiej cieśniny. Niedługo potem powstały w okolicy pierwsze zabudowania. Należy przyjąć, że w wypadku tego gniazda hipotetycznie pierwotny hydronim nie jest bezpośrednio poświadczony. Jego rekonstrukcja pozwala natomiast uniknąć rekonstrukcji specyficznej semantyki apelatywu jako ‘przylądek’, bez której nie może obejść się podejście traktujące przekaz jako apelatywny (wzmianiem musiano by określać obszar suchy). Zbliżony pogląd podzielali zapewne i autorzy *Słownika etymologicznego kaszubszczyzny*, którzy mimo wykorzystania w pracach nad słownikiem również artykułu Brezy, nie wspomnieli wyrazu **wqzmień* (brak stosownego hasła oraz w ogóle śladów wyrazu i nazwy w indeksach tomu VI, por. SEK, 2010, t. 6),

mimo że opracowanie etymologii tego wyrazu niewątpliwie nie stanowiłoby dla nich poważniejszego wyzwania badawczego. Najwyraźniej potraktowali oni przekaz jako toponim, a takie jako jedyne podstawy haseł słownikowych uwzględniali tylko wybiórczo i okazjonalnie.

Dokumentacja tego gniazda toponimicznego poświadcza zatem ewolucję *Wqz-mieñ* (XVIII w.) > *Wózmieñ/n* (zapisy XIX w.) > *Vözmin* (XX w.), a w każdym razie pokazuje starszeństwo denazalizacji względem zrównania sufiksalnego *ë* z *i*. Co najmniej trzy z zakładanych po XVIII wieku zmian znajdują pokrycie w materiałach atlasowych AJK. Denazalizację samogłoski nosowej przysłówka 'wąsko' w *ó* stwierdzono w punkcie 94 (Sylczno, ok. 5 km na wschód od Glinowa), interpolując ją także na teren wysunięty kilka kilometrów na zachód aż do granicy ówczesnego areału kaszubskiego (AJK, 1964–1977, t. 13/1, mapa 625; t. 13/2, s. 176–178). Również niektóre zapisy gwarowe Surmy z okolicznych wsi potwierdzają zajście w nich takiego procesu (denazalizacja w kierunku *u*). Obszar ten należy do strefy umiarkowanie konsekwentnej depalatalizacji *-ń*, wyznaczonej na podstawie kilkunastu z 35 wyrazów o porównywalnej strukturze wygłosu (AJK, 1964–1977, t. 14/1, mapa syntetyczna 19; t. 14/2, ss. 200–201). Ewolucja zakończenia wyrazów na *-mieñ* (dawnych maskulinów na **-en-*) w *-miñ* charakterystyczna jest dla prawie całych Kaszub (AJK 1964–1977, t. 14/1, mapa 678; t. 14/2, ss. 128–129). Najtrudniej uzasadnić w tym wypadku stwardnienie *m*.

5. <Wasmien>, <Vansine>

W roku 1858 niemiecki historyk Reinhold Cramer ogłosił drukiem materiały źródłowe do dziejów ziem łęborskiej i bytowskiej, wśród których znalazła się również kopia wystawionego w 1345 roku w Wielkim Tuchomiu aktu umowy lennej między rycerzem Kazimierzem z Tuchomia i jego sługą Wisławem. Ten ostatni otrzymał nadanie pewnej części dóbr należących wcześniej do Kazimierza. Cramer zaznaczył, że akt zachował się w kilku filiacjach, których lokalizacje dość obszernie opisał, jednak w swym wydaniu nie skolacjonował ich, opierając się na jednym tylko odpisie potwierdzenia wystawionego w 1527 roku przez książąt szczecińskich Jerzego i Barnima XI („Lehensakten”, „z. T. stark verderbt”, jak dodaje wydawca PrUB). W opisie granic domeny lennej pojawiła się nazwa nieokreślonego obiektu zapisana jako <Vansine> („ultra ascendendo, per predictum lacum ad Vansine directe eundo ad sylvam, que dicitur Resenatz”, por. Cramer, 1858, s. 173). Postać tę wprowadzili do swoich opracowań poświęconych toponimii Pomorza Reinhold Trautmann (1949, s. 10) i Friedrich Lorentz (Лоренц, 1905, s. 200; Lorentz, 1964, s. 132). Nazwa, cytowana za Lorentzem, trafiła również do powstałej zasadniczo przed rokiem 1982, po uzupełnieniu o dane z nowszej literatury wydanej drukiem w roku 1990 monografii powiatu bytowskiego autorstwa

G. Surmy. Autorka umieściła ją wśród nazw miejscowości/osad (co może być trafne, por. niżej), zlokalizowała „przy Ciemnie”, odczytała jako *Wqzino* i wywiodła od rzekomej (p. niżej) nazwy jeziora, którą zrekonstruowała jako *Węzina* na podstawie zapisów z lat 1345 i 1527 (ale tym razem cytowanych za Cramerem), i wyprowadziła wprost od przymiotnika *wąski* (Surma, 1990, ss. 64, 146). Jednak kolejne hasło książki, *Wqźmien*, zostało oparte również na zapisie <*Wasmień*> (sic, z -ń, por. niżej) z roku 1345, chociaż cytowanego już innego źródła (tym razem z PrUB, 1958, t. 3/2, s. 611)¹⁵, i objaśnione w sposób odmienny (od apelatywu *wqźmien* cytowanego za Brezą (1979)). Nasunęło mi to podejrzenie, że chodzi o odpowiadające sobie postacie dwu różnych filiacji tego samego dyplomu oryginalnie z 1345 roku. Sprawdzenie tego przypuszczenia pozwoliło stwierdzić, że istotnie <*Wasmien*> jest postacią widniejącą w tym samym miejscu paralelnych tekstów nadania, a potraktowanie go (a także innych podobnych wypadków, np. nazwy przekazanej przez Cramera jako <*Identorna*>) w opracowaniu Surmy jako nazwy autonomicznej względem wariantu <*Vansine*> było posunięciem wysoce niewłaściwym. Badaczka zapewne nie zdała sobie sprawy, że chodzi o filiację tego samego tekstu, mylnie zrozumiała też tekst łaciński, w którym mowa była o jeziorze „wspomnianym wcześniej” (“predictum”¹⁶ filiacji oryginału dyplomu (PommUB, 1990, t. 11, ss. 466–467 [nr 6387])). Obecnie możemy zestawzić tabelę synoptyczną wszystkich trzech głównych wariantów, i ustalić, że wydanie Cramera opierało się na najmniej wiarygodnej, miejscami wyraźnie wtórnej filiacji oryginału, podczas gdy wydania PrUB i PommUB wykazują między sobą wysoki stopień zgodności, pozwalający na dość pewną rekonstrukcję zapisu protografowego:

brzmienie	Cramer	PrUB	PommUB ¹	PommUB ²
Przytarnie?	Identorna	Prziternie	Prziternie	Prziternic
Niekrynica?	Necriniza	Hecriniza	Hecriniza	Hecriniza
Kamienica	die Kamenitze	de Kamencz	de Kamencz	de Kamencz
Kamienica	Kamenitza	Kamienczno	Kamienczno	Kamienzno
Kamienica	Kamenitza	Kamientka	Kamientka	Kamientka
Przytarnie?	Prsitarne	Przytarnie	Przytarnie	Przytarnie
Kamien(i)czno	Kamenitzka	Kamienzno	Kamienzno	Kamienzno

¹⁵ Wydanie PrUB (1958) zostało oparte na kopii odpisu oryginału wykonanego w połowie XVIII w., a przechowywanego w archiwum państwowym w Gryfii (Greifswaldzie) pod numerem 1736, później w zasobie 40 I pod numerem 19^b.

¹⁶ Sporządzona przez F. Dregera w XVIII w. kopia transumptu będącego wówczas w posiadaniu właścicieli Ciemna, dziś przechowywana w AP w Szczecinie pod sygnaturą I/521, w tabeli jako PommUB². Tekst główny dokumentu nr 6387 (w tabeli jako PommUB¹) ma chyba charakter próby rekonstrukcji tekstu oryginału.

tabela 1 cd

brzmienie	Cramer	PrUB	PommUB ¹	PommUB ²
?	Resenatz	Resekowka bis	Resekowka bis	Resekowka bis
Przebity Dąb	Prsebitti domum	Przebiti domo	Przebiti domp	Przebiti domp
Sicienko	Sicenco	Sycenko	ad Sycenko	ad Sycenko
Sicienko	Sicenco	Sicenko	de Sycenko	de Sycenckow
Wążmień	Vansine	Wasmien	Wasmien	Wasmien
Nieciecz	Netzet	Nieiecz	Nieiecz	Nieiecz
Trzebiatkov-	Tresebetkow	Trzebiatkov	Trzebiatkov	Trzebiatkov
Poleśnica?	Polesnitze	Polesznice	Polesznice	Polesznice

Oba zapisy <Wasmien> pochodziły z kopii oryginału wykonanych w środowiskach niemieckich Pomorza Zachodniego XVIII w., gdzie z różnych względów wykluczyć można uwspółcześnianie czy wprowadzanie nowszych brzmień. Sposób zapisu nazw pochodzenia słowiańskiego w dokumencie zdradza pewne osobliwości odbiegające od standardu spotykanego podówczas w kancelariach krzyżackich, sugerując słowiańskie (w tym wypadku może nawet czeskie?) pochodzenie pisarza. Najbardziej uderzającą cechą jest widoczne w kilku zapisach jotowanie z użyciem <i> (po *b*, *m* i *n*, nigdy natomiast po refleksie **t*'), ustalające się już wówczas w pisowni czeskiej, natomiast wciąż rzadko spotykane w kancelariach polskich. Innymi słowy, dla tej nazwy możemy zakładać poświadczenie miękkości *m*. Relacja do wariantu <Vansine> nie przedstawia się natomiast jasno. Teoretycznie możliwe byłoby jego uwspółcześnienie (wprowadzenie innowacyjnej postaci toponimu *Wązina*), jako że w wersji tej widzimy wyraźną germanizację pisowni (usuwanie jotowania, wprowadzenie <tz> za <c> i <rs> za <rz>) i inne poprawki (zamiana postaci nazwy jeziora na sugerowaną przez tekst łaciński nazwę rzeki; poprawka <H-> na <N->)¹⁷. Nie można jednak zupełnie wykluczać, że postać <Vansine> wynikała z mylnego odczytania oryginalnego zapisu <Wasmien> jako *<Wasnien> i zapisania w postaci <Vansine> (może nie bez udziału dodatkowych ogniw pośrednich, także zawierających tzw. suspensje nazalne, np. <Wasnīē>, mylnie rozwiązanego jako <Wasnine> zamiast <Wasmien>).

W tym wypadku mamy niestety do czynienia z hapaksem, niepotwierdzanym przez przekazy późniejsze, o nieokreślonej referencji i lokalizacji. Najprawdopodobniej chodziło o małą osadę położoną gdzieś w niewielkiej odległości od jeziora Kamieniczno. Na osadę wskazuje brak charakterystyki obiektu przy użyciu terminu apelatywnego, spotykany w tym dokumencie jedynie w przypadku miejsc za-

¹⁷ Stosunek między formami <Resenatz> i <Resekowka>, jak i sama etymologia tej nazwy, nie są dla mnie jasne. Nazwa zawierała zapewne nagłosowe *Re-* < **Ra-*.

mieszkałych (obiekty terenowe są charakteryzowane wprost jako rzeki, jeziora, drogi, lasy, drzewa, cmentarzyska, itp.). Z samego tekstu wynika, że chodziło o obiekt znajdujący się w (co zmuszałoby do poniesienia interpretacji jako osady) lub bezpośrednio nad/przy¹⁸ jez. Kamieniczno. Samo jezioro, z którego wypływa rzeka Kamienica (dopływ Słupi), ma również charakter wydłużony, bez wyraźniejszych przewężeń; położenie w zagłębionej rynnie jeziornej gwarantuje, że było tak również w przeszłości, niezależnie od wahań poziomu wód. Jednak bezpo-

Ryc. 4. Proponowana lokalizacja denotatu nazwy *Wasmien*.

¹⁸ Takie znaczenia mógł wyrażać łaciński przymimek *in* w tamtejszej łacinie średniowiecznej. Por. chociażby w tymże dokumencie *passus „de Sickenko ad lapidem, in quo quercus stat”*; nie wynika z niego przecież, że dąb wyrastał z samego kamienia.

średnio na południowy zachód od niego (200 m w najwęższym miejscu) znajduje się należące już do zlewni Brdy jezioro Borzyszkowskie, o zupełnie innym kształcie, z kilkoma zatokami połączonymi cieśninami z głównym akwenem. Przypuszczałbym zatem, że czternastowieczną nazwę <Wasmien> nosiła zanikła później osada leżąca na wąskim przesmyku pomiędzy Kamienicznem a zachodnią cieśniną jeziora Borzyszkowskiego (por. mapkę powyżej).

6. *Vqzmin*

Zarówno G. Surma (1990, *passim*), jak i piszący te słowa (Babik, 1999, ss. 52–54) pominęli hasło *Vqzmin* -a m. 'nazwa części jeziora pod Kłęcznem' (ówczesny i dzisiejszy pow. bytowski), zamieszczone w słowniku ks. B. Sychty (1973, t. 6, s. 105). Widzimy tutaj kolejny przykład struktury zakończonej na -in i wykazującej nieoczekiwaną depalatalizację *m* (o ile to nie niedopatrzanie Sychty). W tym wypadku jednak mamy do czynienia z zachowanym rezonansem nosowym pierwszej sylaby. Lokalizacja Sychty wskazuje zapewne na rynnowe jezioro Kłęczno przy równoimiennej wsi, które wprawdzie nie posiada wyraźnie zaznaczonej cieśniny, było jednak postrzegane przez okolicznych mieszkańców jako kilkuczęściowe, jak świadczą używane przez nich odmienne nazwy części środkowej (*Kłęczno*), południowo-zachodniej (*Ryńskie* ~ *Rynszt*) i północno-wschodniej (*Studzieniczno*). Jako Wązmin Sychty potraktować można najprędzej największe miejsce na jeziorze Ryńskim, ok. 2 km na południe (z lekkim odchyleniem na zachód) od Kłęczna. Zachowanie rezonansu nosowego jest w tej wsi oczekiwane; zarówno w materiałach Lorentza, jak i Surmy odnoszących się do nazewnictwa Kłęczna i okolic¹⁹ obserwujemy konsekwentny rezonans, wydzielony w postaci spółgłoski nosowej przed zwartymi i częściowo także synchroniczny, w tym również w pozycji przed zwartymi (np. *D^uugã Uqka*, ok. 2 km na zachód od Kłęczna, por. Surma, 1990, s. 74). Nie widać natomiast depalatalizacji miękkich wargowych (por. zapis nazwy zatoki jeziora Kłęczno *Dambe* u Surmy (1990, s. 117)).

¹⁹ Sama nazwa *Kłęczno* wywodzi się z praformy **Kolnъčno* (stosując się do tzw. reguły Andersena), a pochodzi zapewne od starego słowiańskiego określenia 'wąwozu' **kolnъcъ* (pierwotnie może **Klōnc*). Zapisy średniowieczne i część późniejszych tego gniazda (por. Surma, 1990, ss. 33–34, 59; NMPol IV, s. 518) wyraźnie przekazują dwufonemowe -*ōn*-. Standaryzacja polska, w przeciwieństwie do kaszubskiego *Klōnczno*, jest zatem niezgodna z etymologią.

Ryc. 5. Proponowana lokalizacja denotatu nazwy *Vqžmin*.

7. *Vqžnin*

W wydanej w 1983 roku książce Jadwigi Łuszczyńskiej poświęconej pomorskim strukturom toponimicznym na **-in-* znalazło się hasło *Węžnin*, oparte na zapisie gwarowym limnonimu („jezioro”) *Vqžnin* zaczerpniętym z powstałego w 1963 roku w Gdańsku maszynopisu Marii Wallerand „Onomastyka północno-wschodniej części powiatu chojnickiego” (s. 154)²⁰. Co zaskakujące, zabrakło

²⁰ Jak wynika z informacji uzyskanych od córki Marii Wallerand Marzeny (rozmowy telefoniczne w dniach 12 i 21 kwietnia 2025 r.), chodziło o pracę magisterską ponadstandardowej objętości. Maria Wallerand (z domu Serement, 1925–2021) po ukończeniu studiów na gdańskich WSP (polonistyka) i AWF pracowała jako nauczycielka w szkołach Trójmiasta.

choćby przybliżonej lokalizacji tego jeziora, choć brak takiej lokalizacji w źródle już a priori wydaje się mało prawdopodobny (chodziło przecież o zapis pozyskany przez autorkę w terenie). Dając taką formę hasłową, Łuszczyńska wyjaśniła nazwę jako derywat z suf. *-in* od przymiotnika **wężny* 'wężowy' (Łuszczyńska, 1983, s. 98), co sprawia bardzo sztuczne wrażenie (dlaczego od przymiotnika miano by formować derywat hydronimiczny przymiotnikiem dzierżawczym?). W innych dostępnych źródłach (w tym chojnickim tomiku UN i odpowiadającym mu maszynopisie) nie ma żadnych śladów takiej nazwy.

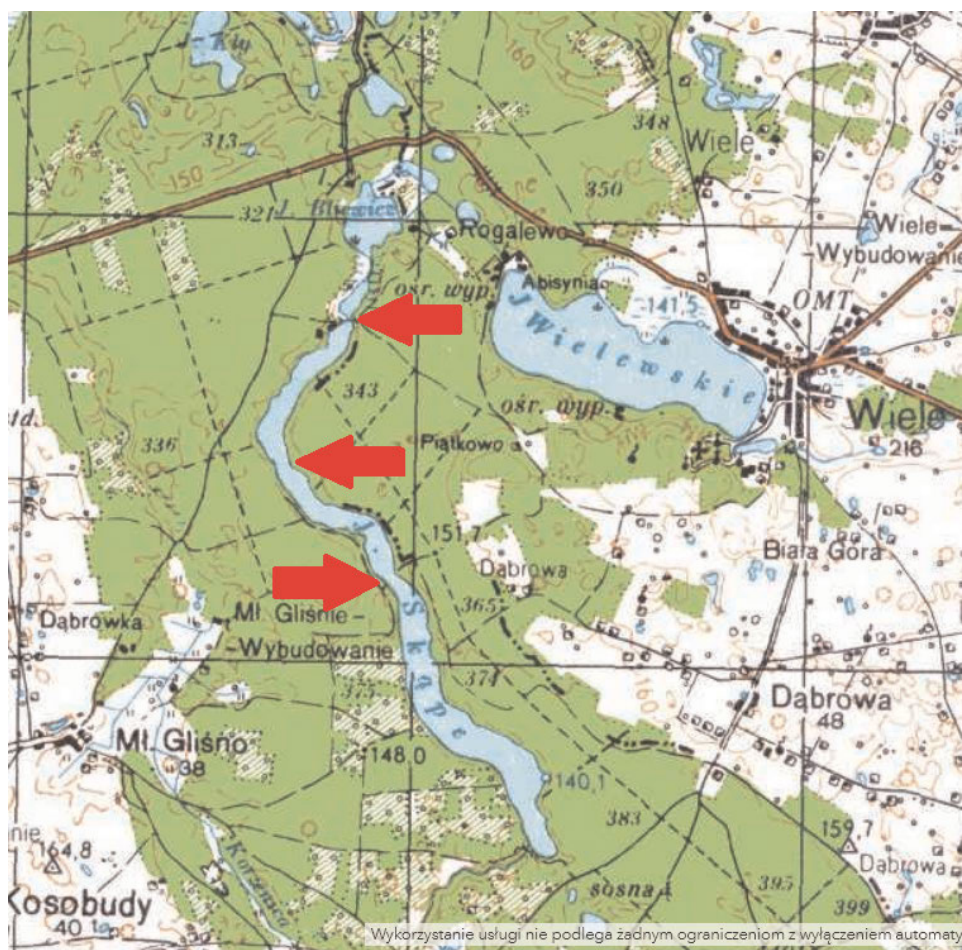
Fotografia s. 154 tego maszynopisu, udostępniona mi przez p. Marzenę Wallerand, pozwoliła stwierdzić, że etymologia przyjęta przez Łuszczyńską powtórzona została w części²¹ za Marią Wallerand, natomiast jako denotat nazwy podano w nim w istocie „największą część jeziora Skąpego” (gm. Brusy). Precyzyjna identyfikacja tego miejsca nie jest niestety możliwa; na bardzo długim jeziorze można dopatrzeć się co najmniej trzech takich miejsc, w tym przetoki między nim i jeziorem Łazy, które autorka być może traktowała jako zatokę jeziora Skąpego. Taka charakterystyka obiektu jest jednak wystarczająca dla rozważań etymologicznych. Nie zgadza się jednak również postać gwarowa widniejąca w maszynopisie. Mamy tam wyraźnie *Vqžnin*, z ręcznie dopisanym haczykiem i ogonkiem wywiniętym w lewo. Na takie brzmienie wskazuje także interpretacja samej autorki maszynopisu – wywód od przymiotnika *wężny* i uwaga o wydłużeniu sylaby rdzennej wywołanym jakoby sufiksacją *-in-* (por. reprodukcję fragmentu poniżej). Obecność *ž*, na tym obszarze zapewne palatalnego (choć miękkości tej nie oznaczono; zapis pochodził z gwary wsi Wiele), nie stanowi istotnej przeszkody dla wyprowadzania nazwy z **qz(b)m-*. Zakładając lokalizację w tej części powiatu, na podstawie ujęć atlasowych AJK możemy sprowadzić *q* nazwy do wcześniejszej nosówki długiej (por. AJK, 1964–1977, mapy 624–625), jak uczyniła to już M. Wallerand. Natomiast depalatalizacja końcowego *-ń* i rozwój *-meń* > *-miń* nie są już dla tego terenu typowe (mapa syntetyczna 19 pokazuje tu nieliczne tylko przykłady odmiękczenia, < 8/35). Faworyzuje to wywód z praformy **qzmin-*, nie **qzmenь*.

W latach 90., zbierając materiał do opracowania refleksów apelatywu **qzmenь*, z racji niepełnego przystawiania do oczekiwanych wyników z zakładanej praformy (chodziło głównie o brak *m*) zdecydowałem nie uwzględniać tej nazwy. Obecnie, dysponując charakterystyką nazywanego obiektu, nie mam już wątpliwości, że sprowadza się ona jednak do wcześniejszego **Wąžmin* poprzez stadium przejściowe **Wąžmńin* (skomplikowanie grupy spółgłoskowej „automatyczną” zmianą fonetyczną wymusiło z czasem jej uproszczenie). Zmiana *m̃* > *mń* typowa jest dla całego obszaru ograniczonego biegiem Brdy i granicą powiatu chojnickiego (AJK, 1964–1977, t. 14/1, mapa 685).

²¹ Wallerand nie określiła bowiem ani genezy, ani znaczenia rekonstruowanego z nazwy przymiotnika. Z całościowego kontekstu można jednak wnosić, że zaliczała go do rodziny przymiotnika *wąski*.

d) z formantem -in:
voźnin Wl: największa część jez. skupiego, od hipotetycznego
 przymiotnika +wężny. Wymowa ę do o w rdzenia w wypad-
 ku jego łączności z formantem -in jest uzasadniona na tym
 terenie wydłużeniem ze stosunków intonacyjnoakcentowych,
 podobnie wydłużenie mamy w wypadkach Kořsin, Poźn.

Ryc. 6. Fragment s. 154 maszynopisu Marii Wallerand (1963). Fot. Marzena Wallerand.

Ryc. 7. Proponowane trzy alternatywne identyfikacje nazwy *Voźnin*.

8. *V¹qžmino*

Ukończona i obroniona w 1981 roku na Uniwersytecie Gdańskim rozprawa doktorska Krystyny Makowskiej poświęcona nazewnictwu byłego pow. kartuskiego²² zawiera na s. 391 (w części poświęconej nazwom toni jeziornych) postać *V¹qžmino*, przypisaną części jeziora Łączyńskiego (toń o numerze 192) przy nasadzie półwyspu Hel. Postać ma oznaczony akcent na pierwszej sylabie, palatalne *m̃*, nieoczekiwane *ž* bez oznaczenia jego palatalności oraz najprawdopodobniej nosowość pierwszej sylaby oznaczoną – za wzorem pisowni B. Sychty – ogonkiem wywiniętym w lewo. Stan taki nie odpowiada stanowi gwary Łączyna w latach 50. XX w., gdy eksploratorzy AJK (pkt. 66) stwierdzili pełną denazalizację nosówki do barwy *u*, także przed zwartymi (por. chociażby zapisy nazwy tej miejscowości w AJK: 166; jednak w UNMasz CXCI: 33 nazwę zapisano jako *Łónczeno*). Nosówka typu *q* mogłaby tu stanowić co najwyżej archaizm (por. zapis Lorentza (1923, s. 58) *Łoćčeno* dla tejże miejscowości). Nie można jednak wykluczyć, że eksplorator (czyli zapewne sama autorka pracy) zapisał tę nazwę od rybaków reprezentujących inny dialekt używany nad jeziorem.

Autorka zaproponowała standaryzację *Wqžmino* i objaśnienie traktujące nazwę jako lokalizacyjną kierunkową, nawiązującą do zwężenia półwyspu Hel oddzielającego jezioro Łączyńskie od Raduńskiego, „z form. *-ino*” (po hasle ktoś ręcznie postawił znak zapytania). Nie określiła natomiast w żaden sposób podstawy tej nazwy, nie przytoczyła żadnej literatury ani materiału porównawczego. Interpretacja taka nie może zatem przekonywać, zwłaszcza że widoczne na mapach zwężenie nasady półwyspu (w pobliżu, ale nie przy samej toni!) jest nieznaczące, i jako takie być może wcale nie było dostrzegane przez mieszkańców, oglądających go ze znacznie skromniejszej perspektywy. Nazwa nie zawiera też żadnych formalnych wykładników lokalizacyjności. Samo jezioro Łączyńskie stanowi właściwie nietypową, odciętą długim, wąskim półwyspem zatokę jeziora Raduńskiego Dolnego o również wydłużonym kształcie, całe mogło zatem stanowić denotat nazwy odapelatywnej, z czasem zacieśnionej do jednej z jego części – przybrzeżnej toni.

Postać nazwy wskazuje najprędzej na wyjściowe brzmienie *qz(b)min- (z długim refleksem nosówki), stwardnienie wygłosowe *-ń* wprowadzone do przypadków zależnych (implikowane przez przekształcenie mianownika w postać nijaką na *-o*) nie daje się wystarczająco dobrze udokumentować na tym terenie (por. AJK, 1964–1977, mapa syntetyczna 19). Najbardziej problematyczne wydaje się *ž*, które również nie daje się wyjaśnić na gruncie fonetyki gwary. Można byłoby tłumaczyć je jako adaptowaną postać kociewską (substytucja *ž* w wyrazie wędrującym na tym terenie

²² W połowie poprzedniej dekady korzystałem z oprawnego egzemplarza maszynopisu zdeponowanego w Pracowni Onomastycznej IJP PAN w Krakowie, wykonując fotografie ciekawszych haseł. Dostęp mój był ograniczony czasowo, nie wykonałem zatem szczegółowej ekscerpcji tego materiału pod kątem zjawisk głosowych.

w kierunku zachodnim) lub adideacyjny wpływ innej rodziny wyrazowej zawierającej *vǫž-*. Nieoznaczenie fonetycznej miękkości tej spółgłoski raczej nie pozwala na przyjęcie asymilacyjnego wpływu następującej miękkiej wargowej (chyba że chodziłoby o wtórny, niedawny zanik takiej palatalności *ž)²³. Podobna asymilacja nastąpiła zapewne także we współrdzennej nazwie na jeziorze Skąpym (por. wyżej 7.).

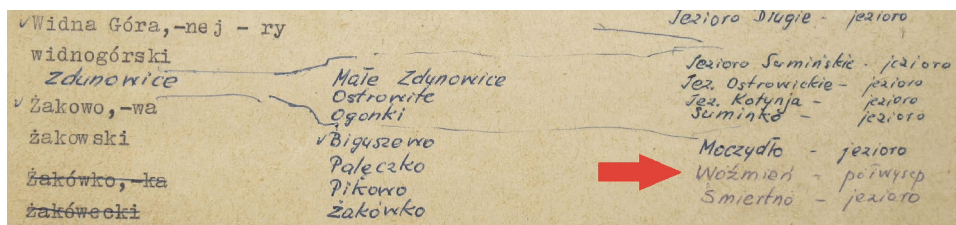
Ryc. 8. Lokalizacja nazwy *Vǫžmino* przez K. Makowską.

²³ O fonetycznej miękkości szumiących w części gwar kaszubskich por. Topolińska (1974, ss. 71–72).

9. Woźmien

Podczas ekskserpcji zachowanych matryc UN-owskich pow. kartuskiego w jednej z nich natrafiłem na standaryzowaną nazwę *Woźmien*, przypisaną do półwyspu w obrębie wsi Żakowo k. Sulęcyna (UNMatr CXCI: 26). Jednak analiza zachowanych „maszynopisów profesorskich” i wcześniejszych wersji matryc wykazała, że podczas eksploracji terenowej, przeprowadzonej przed rokiem 1964, nazwa ta nie została zanotowana. Pojawia się dopiero, dopisana długopisem wraz z nazwami jezior *Śmiertno* i *Moczydło* oraz części wsi *Biguszewo*, *Pałeczko*, *Pikowo* i *Żakówko*, na s. 24 wersji matrycy datowanej rokiem 1971. Znalazłem ją w opisaniej nazwiskiem „Ob. B. Jaźwiecka” teczce zawierającej także m.in. korespondencję urzędową między Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku i stołecznym URM. Wynika z niej, że wersja z odręcznymi dopiskami jest efektem weryfikacji przeprowadzonej przez Wydział Organizacyjno-Prawny i Powiatowe Biuro Geodezji i Urzędzeń Rolnych w Kartuzach (pismo z 17 sierpnia 1971 r.). Najprawdopodobniej mamy tu do czynienia z nie całkiem udanie przenieśmionym na polszczyznę literacką (przez urzędników lub ich informatörów z terenu) refleksem wcześniejszej gwarowej postaci **Wqzmień* lub **Wqzmiń*, z krótkim refleksem nosówki odnosowionym w kierunku *o*. Taki refleks odnosowienia *q* przed szczelinową podaje AJK (1964–1977, t. 13/1, mapa 624 ‘język’) dla punktu 55 (Sulęcyno, wieś sąsiadująca od południa z Żakowem), podczas gdy refleks **q* jest tam zdecydowanie wąski (*u*, por. mapa 625). W Kistowie, położonym w podobnej odległości na północny zachód od Żakowa, refleksacja obu nosówek jest już jednak wg AJK inna.

Najprawdopodobniej nazwa wniesiona do UN odnosiła się do przylądka w południowej części jeziora Gowidlińskiego, skierowanego z zachodniego brzegu zasadniczo na południowy wschód i formującego na jeziorze krótką, ale wąską cieśninę. Prawdopodobne jest zatem ponowienie nazwy cieśniny na półwysep na podstawie ich bezpośredniej styczności. Konsultacja telefoniczna, przeprowadzona 12 kwietnia 2025 roku w położonym blisko nasady półwyspu Zielonym Zajeździe Żakowo (między Biguszewem a Bielawami), nie pozwoliła jednak potwierdzić tej lokalizacji. Informator, przedstawiający się jako wżeniony w okolice Biguszewa

Ryc. 9. *Woźmien* dopisany do matrycy pow. kartuskiego.

Kaszub z Tuchlinka, znał tylko nazwę okolic przylądka (nazywanego przezeń „końcówką”), którą w jego realizacji fonetycznej percypowałem jako [vuduɯ] (zapewne < *Wądół).

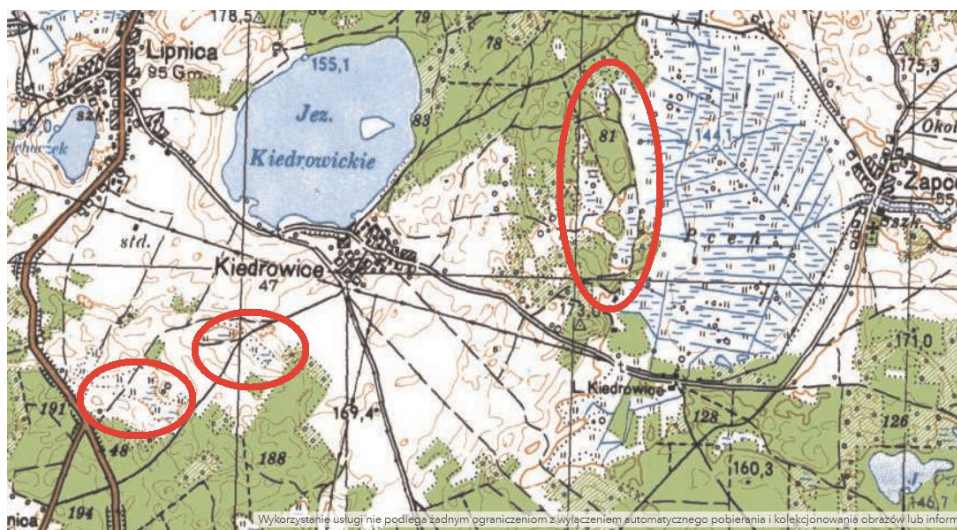
Ryc. 10. Proponowana identyfikacja półwyspu Woźmień.

10. *Vuzmĭin* / *Woźmin*

Wydany drukiem w roku 1972 UN-owski tomik pow. chojnickiego przynosi także nazwę bagna *Woźmin -a*, zlokalizowanego we wsi Kiedrowice (UN CLXXXVI: 32; w indeksie na s. 60 jednak *Wóźmin*). W szczęśliwie zachowanym zdublowanym maszynopsie roboczym nazwa ta figuruje na s. 52. W obu zachowanych egzemplarzach wpisano zapis eksploratorski *Wózmĭin -na* oraz propozycję standaryzacji *Wózmĭyn -na* (sic!), która w obu maszynopisach została jednak ręcznie zmodyfikowana (przez redaktora lub recenzenta) do postaci *Woźmin*. W jednym z egzemplarzy skreślono diakryt nad *o*, skreślono *ł*, nad skreślonym *y* dopisano *i*, w drugim przekreślono całą postać *i* nad nią dopisano nową. Zaskakujące jednak, że postać eksploratorska różni się od zawartej na udostępnionej niedawno fiszce łódzkiej kartoteki mikrotoponimów (*Vuzmĭin -na*). Sądziłiśmy wcześniej, że kartoteka powstała poprzez rozpisanie gotowych maszynopisów. Tego typu różnice mogłyby wskazywać, że zespół Hrabca zestawiający kartotekę ogólnopolską albo miał dostęp do materiałów toruńskiego zespołu Haliny Turskiej innych niż maszynopisy (np. zeszytów polowych lub kartoteki roboczej), albo zastosował w nim celowe (i nie zawsze precyzyjne) „przywracanie” uproszczonej w maszynopisach ze względów technicznych notacji dialektologicznej. W tym ostatnim wypadku pozostawałoby niejasne, dlaczego *ó* zapisu zastąpiono „czystym” *u* (nie np. *ũ*). Obecna na łódzkiej fiszce standaryzacja *Woźmin*, która „wykuła się” dopiero na końcowym etapie prac, wskazywałaby w każdym razie na posiłkowanie się bądź finalnym tomikiem, bądź poprawioną wersją maszynopisu.

Według danych AJK, rejon Kiedrowic (punkty 122 – Borzyszkowy, 123 – Prądzonka, 125 – sąsiedni Zapceń, 136 – Upiłka), charakteryzuje się odnosowieniem nosówki długiej do barwy *u* (mapa 625), mało konsekwentną denazalizacją nosówki krótkiej (barwy typu *a*, mapa 624) oraz umiarkowaną konsekwentną depalatalizacją *-ń*, której w zapisach UN i AJK nie widzimy jednak ani w nazwie *Zapceń*, ani w zapisywanej i w Kiedrowicach, i w Zapceni nazwie położonego między tymi wsiami bagna *Pceń*. Brak też starszych przekazów sugerujących *-*ēń*; identyfikacja z przekazem z 1345 roku spod 5. wydaje się mało prawdopodobna ze względu na znaczny, ośmiokilometrowy dystans od jeziora Kamieniczno (opis w tym dyplomie po minięciu jeziora zapewne zakręcał ku północy). Odmiękczenie także w przypadkach zależnych stanowi zatem dodatkowy argument przeciwko rekonstrukcji pierwotnego zakończenia *-eń*, przemawiając raczej za wyjściowym brzmieniem **Vqzmĭin*.

Problematyczna jest też identyfikacja bagna. Wieś leży nad jeziorem, które ma jednak kształt kolisty, a jego brzegi zabagnione nie są. Duże, już w latach 50. XX w. pokryte siecią rowów i zmeliorowane bagno znajduje się nieco dalej na wschód (w stronę Zapcenia), w obu wsiach nosi ono jednak nazwę *Pceń*. Oprócz niego zauważamy jedynie niewielkie (ale wydłużone!) obszary podmokłe w południowo-zachodniej części wsi (w stronę Osusznicy). Zapewne w dobie powsta-

Ryc. 11. Proponowane lokalizacje denotatu nazwy *Vuzmijn / Woźmin*.

nia tej nazwy któryś z tych obszarów charakteryzował się przynajmniej okresowym lustrem wody. Niestety, w mpsie kod lokalizacyjny bagna Wózman ma charakter unikatowy (w tym wypadku jest to nr 16), nieprzydatny w obliczu utraty oryginalnej mapy lokalizacyjnej (Babik, 2019, ss. 300–301).

11. Uwagi ogólne

Jak dotąd, w Polsce udało się stwierdzić dziewięć gniazd toponimicznych opartych o dwa rekonstruowane warianty formalne apelatywu. Osiem zgrupowanych jest na małym, zwartym, gwarowo kaszubskim obszarze na pograniczu powiatów kartuskiego, kościerskiego, chojnickiego i bytowskiego. Można przy tym spodziewać się dalszych odkryć. Trudno obecnie wątpić, że nazwy te – wbrew dawnym ocenom – pokrywane są przez dwie różne praformy, które formalnie można byłoby zrekonstruować jako **qz(b)my -ene* (m.) oraz **qz(b)minb -a*, choć druga zapewne nie sięga czasów, do jakich odnoszone bywają rekonstrukcje podawane w tej konwencji. Powyżej starano się możliwie obiektywnie przypisać te praformy poszczególnym gniazdom, z pierwszej wywodząc nazwy spod 2., 4., 5. i 9., z drugiej 3., 7., 8. i 10. Najtrudniej jednoznacznie ocenić wymowę nazwy spod 6., choć tu szala przechyla się z lekka na korzyść drugiej z prapostaci. Podobna próba określenia pierwotnego iloczasu nosówki prowadzi do wniosku, że nie koreluje on ściśle ze strukturą kolejnej sylaby – zapewne oba warianty odziedziczyły nosówkę krótką, historycznie podlegając (4., 6., 7., 8., 10.) niekonsekwentnemu wpływowi nosówki przymiotnika ‘wąski’, a może i wzajemnym kontaminacjom.

W niektórych opracowaniach poświęconych słowotwórstwu słowiańskiemu pojawiają się sugestie, że obok powszechnie rekonstruowanego typu słowotwórczo-fleksyjnego maskulinów na *-my -mene istniał także powiązany z nim, ale od (do?) pewnego momentu autonomiczny typ na *-menь. Cechami jego miałyby być odmienna struktura fleksyjna (w tym zwłaszcza przebudowa zakończenia nom. sg. do postaci *-menь), oboczny (?) rodzaj żeński, derywacja odprzymiotnikowa oraz głównie (choć nie wyłącznie) wschodniosłowiańskie zasięgi należących do niego wyrazów. Sugestie takie, mało zresztą przejrzyste²⁴, znalazły się po raz pierwszy u A. Vaillanta (1958, ss. 210–211), podjął je F. Sławski w „Zarysie słowotwórstwa prasłowiańskiego” (SP, 1974–, t. 1, s. 126), za którym w podobny sposób interpretowano niektóre hasła słownika, rekonstruując mianownik na *-menь (por. np. SP, 1974–, t. 7, s. 142, s.v. *gluchmenь*). Pod wpływem tej koncepcji w latach 90. znalazłem się i ja, operując postacią mianownika *qzmenь. Obecnie jednak rekonstrukcja takiego typu wydaje mi się słabo uzasadniona. Przede wszystkim w kilku kluczowych wypadkach natrafiono na ślady tych derywatów odprzymiotnikowych także poza obszarem wschodniosłowiańskim, co zmusza do przesuwania ich początków głębiej w przeszłość. Najbardziej spektakularny jest przykład omówiony w niniejszym artykule, dotyczy to jednak również leksemów *nizmenь²⁵, *tixmenь²⁶ i *suxmenь²⁷. Dalej, pozostaje niejasne, jakie

²⁴ „Le type, sinon toutes les formes, doit remonter au slave commun, et il ne se distingue du type général en *-men- que par un développement particulier en russe en regard d'adjectifs”.

²⁵ Por. łużycką nazwę miejscową zapisywaną jako *Nysmenaw* (1381) itd., ustaloną jako niem. *Nissmenau* (w powojennych granicach Polski, gm. i pow. Żary, zob. SENGŚ, 2011, t. 15, s. 103, s.v. *Włostów*). Jeśli była to struktura dzierżawcza, należałoby może założyć pośrednictwo antroponimu. Wcześniejsi badacze (A. Muka, E. Eichler) bez głębszego uzasadnienia rekonstruowali w nazwie -s-.

²⁶ Taki wyraz rekonstruowany jest wyłącznie na podstawie materiału onomastycznego (Bernstein, 1985, s. 200; Babik, 2013, ss. 9–12, z dalszą literaturą). Zaświadczony od XIV w. polski toponim (wcześniej hydronim?) *Cichmiana* w basenie Neru zinterpretowałem jako ślad żeńskiej formy przymiotnika niezłożonego *tixmēna utworzonej od hipotetycznej podstawy *tixmen- ‘cisza, spokój’, por. scs. stosunek *kaměň* ‘kamienny’ : *kamen-* ‘kamień’. Więcej wątpliwości nasuwa poświadczony zapisami substytucyjnymi hydronim z basenu dolnej Odry. Obecnie leksem dla nich wyjściowy rekonstruowałbym jako *tixmy -ene.

²⁷ Jako ślad w areale polskim można potraktować mikrotoponim *Suchmil -u* (< **Suchmiel*, z refleksem *é* przeniesionym do przypadków zależnych?), nazwę pola we wsi Zawada n. Czarną w pow. opoczyńskim (UN XXVIII: 67; w indeksie na s. 107 *Suchomil*, ale na fiszce zachowanej kartoteki roboczej i w nowej łódzkiej bazie mikrotoponimów jednak gwar. *suchmíl -u*), zestawiając go wprost z ukr. gwar. *сухмєль* f. ‘wypalone miejsce na polu’ (wieś Dobrjane rej. ripkowskiego obw. czernihowskiego, por. Черепанова, 1984, s. 214), a w dalszej kolejności z refleksami **suxmen-* w językach wschodniosłowiańskich. Podstawowymi ich znaczeniami są ‘susza, posucha (jako zjawisko atmosferyczne)’ i ‘wysuszone, suche miejsce w terenie’ (Bernstein, 1985, s. 219; SRNG, 1964–, t. 43, ss. 5–6; Яшкiн, 2005, s. 641), co upoważnia do zakładania dysymilacyjnej genezy -l- (por. podobną dysymilację w nazwach ‘krzemienia’, zob. Bernstein, 1985, s. 212).

przesłanki miałyby dowodzić wczesnej przebudowy fleksji, skoro przekazy zaliczanych do tej klasy wyrazów są względnie późne, niekiedy wręcz szczątkowe.

Zwłaszcza w przypadku naszego wyrazu rekonstrukcja struktury na **-my -mene* wydaje się najlepiej tłumaczyć całokształt faktów. Nie powinien budzić wątpliwości pierwotny męski rodzaj gramatyczny, potwierdzany zgodnością lechicko-staroruską i w niektórych przekazach zachowany na wschodzie do czasów nam bliskich. Odmiana pierwotnie atematyczna (tzw. spółgłoskowa) pozwala wyjaśnić późniejsze wahania między fleksją miękką i twardą, uzasadnione obecnością niemiękczącej końcówki **-ъ* w gen. pl., a zapewne i wpływem paralelnego typu neutrów na *-men-*, gdzie form „twardych” było w paradygmacie pluralis więcej (por. zaświadczone w toponimii neutrum *Uzmeno* i nom. pl. (?) *Uzmena*). Argumentem przeciwko takiej rekonstrukcji byłby natomiast brak dających się wskazać śladów charakterystycznej struktury obocznej na **-ykb*²⁸. Brak ten daje się częściowo usprawiedliwić słabym odbiciem wyrazu na płaszczyźnie apelatywnej, natomiast bardziej zastanawiający jest brak takich śladów również w toponimii, zwłaszcza północnoruskiej.

Również formacja **qzmin-* daje się wyjaśnić rozwojem wtórnym, najłatwiej kontaminacją z bliskoznacznym lub synonimicznym derywatem na *-ina* (por. pol. *wężina* i postacie innych języków, Jurkowski, 1971, s. 61; SRNG, 1964–, t. 47, s. 24, s.vv. *узи́на* i *йзи́нка*). W podobny sposób można wyjaśnić ros. gwar. *нуз-муна* (SRNG, 1964–, t. 21, s. 227; kontaminacja **нузмень* i *нузина*). Bliskość terytorialna z refleksami wariantu *wqzmiēn* sugeruje powstanie ukształtowania **wqzmin-* in situ, w dawnym areale starszego wariantu. Mało wiarygodne, mimo istnienia odpowiedników wschodniosłowiańskich, byłoby cofanie jego genezy głębiej w przeszłość i traktowanie osobliwej geografii jako dzieła przypadku. Dawniej genezę tego wariantu tłumaczyłem wpływem licznych na Pomorzu toponimów na *-ino* (Babik, 1999, s. 54), obecnie jednak, dysponując kilkoma jego refleksami toponimicznymi, byłbym skłonny przypisywać takiemu wpływowi jedynie ustalenie się wariantów nijakich na *-o* (zamiast **Wqzmin* lub **Wqzmina*).

Bardziej zastanawiające jest natomiast konsekwentne w przekazach ukraińskich zmiękczenie *z'*, którego nie można wyjaśnić rozwojem praformy **qzmen-* w lokalnych warunkach. Być może należałoby rekonstruować **qzьmen-* i zestawiać taką

²⁸ Kwerenda internetowa wykazała istnienie słabo udokumentowanego ukraińskiego apelatywu *уз(б)мук*, występującego w przekazach z Zakarpacia w znaczeniu ‘pewien typ przyrządu rybackiego’. Został on użyty w jednym z tekstów literackich Iwana Franki, wspominano go też na lokalnych forach tematycznych, nie notują go natomiast słowniki. Jednak informacje i zdjęcia zawarte na stronie <https://carpaty.net/?p=26793&lang=ru> (dostęp kwiecień 2025) pozwoliły stwierdzić, że chodziło o tzw. czereń, czyli skomplikowany przyrząd nie zawierający w swej strukturze wyraźnych przewężeń, a także potwierdzić istnienie wariantu *вôз(б)мук*, wprost sugerującego odmienną wyjściową strukturę fonemiczną i etymologiczną. Wyraz ten kontynuuje zapewne wyjściowe **vъz-ьm-ikъ* (do **vъz-ьti vъz-ьmъ* ‘unosić w górę’), tłumaczące także widoczną w części przekazów miękkość spółgłoski z pierwotnego prefiksu.

strukturę z podobnymi wykazującymi wyraźne ślady oddziaływania zanikłego historycznie wewnętrznego jeru miękkiego – *sušbmen- obok *suxmen-, *glušbmen- obok *gluxmen- i przede wszystkim *ęčbmen-, tym razem bez obocznego wariantu *ękmen-²⁹. Wcześniejsi badacze uważali ten element za wniesiony do derywatu z podstawy. I rzeczywiście, w tym wypadku są pewne przesłanki do rekonstrukcji osnowy na *-i- (*qzb -i f.), także w znaczeniach hydrograficznych (Jurkowski, 1971, s. 61; SRNG, 1964–, t. 47, s. 40, s.v. y3b)³⁰.

Rekonstrukcja wewnętrznego jeru uniemożliwiłaby uzasadnienie długości pierwszej sylaby jej utrzymaniem przed akcentem umiejscowionym na morfie *-men-. Wydaje się jednak, że to umiejscowienie jest zjawiskiem wtórnym – powstało na podstawie oksytonezy końcówek przypadków zależnych, do których dotwarzano formy bezkońcówkowe z akcentem na ostatniej, natomiast pierwotnie wyraz wykazywał ruchomość akcentową typu lateralnego, z cyrkumfleksem na sylabie rdzennej (nom. sg. *ôzmy, gen. sg. *qzmen|e, acc. sg. *ôzmenb itd.). Rekonstrukcja historii akcentu paralelna z rekonstrukcją oksytonezy przymiotnika i wychodząca z przesunięć pierwotnej barytonezy nie pozwala uzasadnić zmiennego umiejscowienia akcentu w refleksach historycznych, i musi zostać odrzucona. Wydaje się zatem, że pojawiająca się niekonsekwentnie w przekazach wyrazu lechickiego długość została restytuowana w oparciu o współrzenny przymiotnik wąski. Wewnętrzny jer słaby w takiej pozycji generuje zresztą długość poprzedzającej sylaby automatycznie (północnopolski wariant wzdlężenia zastępczego). W przypadku jego rekonstrukcji należałoby zatem uznać refleksy krótkie za innowacje.

Wschodniowielkopolski *Wąźmien, oparty na pierwotnym wariantcie apelatywu, odseparowany terytorialnie od nazw pomorskich, stosunkowo wcześniej poświadczony i zapewne już w XV w. rozszerzony poza swą pierwotną referencję, z dużym prawdopodobieństwem może sięgać odleglejszej epoki (nawet I tys. n.e.) jako relikտ umiejscowiony gdzieś wewnątrz dawnego arealu wyrazu, choć w nie-

²⁹ W tymże haśle SP (1974–, t. 6) autorzy wspominają też dial. *eryty 'rzemień', rekonstruowane na podstawie słoweńskiego jermen. Jednak stosownego hasła, jakie powinno było znaleźć się w tymże tomie, nie zamieścili. Marko Snoj (2003: 240 s.v.) uznał tę postać za metatetyczne przekształcenie starszego gwarowego riēmen < rémen < *remēn.

³⁰ Śladem takiego terminu hydrograficznego mogłaby być także wielkopolski hydronim (nazwa trudnej do ścisłej lokalizacji i identyfikacji strugi w dorzeczu górnej Obry między Wielichowem, Zieminem i Trzcinicą, na terenie dziś silnie przekształconym hydrograficznie), zapisana w r. 1592 w zaginionym dziś manuskrypcie (SHGPN, 2011–2019, t. 5, s. 536, s.v. Wązia). Kozierowski (1922, t. 5, s. 447–448) rekonstruował ją jako Wązia i łączył z naszą rodziną wyrazową. Istotnie bowiem, wyjściowe femininum *Wąź ~ *Węzi ~ *Wązi mogło łatwo przekształcić się w szesnastowieczne brzmienie Wązia. Przekazy, znane tylko z późniejszych kopii, nie zbiegają się jednak w jednolitą postać wyjściową. W kopii z 1758 r. (wschowskie księgi podkomorskie) mamy instr. Wiązią (wg Koz l.c. Wiazia), ale w kopii z 1776 r. (akta kapituły poznańskiej) Wazyą (wg Kozierowski l.c. Wezyą). W kopii z 1776 r. zapisu skopiowanego wcześniej w r. 1721 mamy instr. Wązia (wg Kozierowski l.c. Wązia). J. Duma (2010, s. 268) za postać właściwą uważał Wiązia i łączył z rzeczownikiem wiąz lub czasownikiem więznąć.

wiadomej odległości od jego granic. Nie ulega natomiast wątpliwości, że mały i zwarty areal toponimów pomorskich wskazuje na długotrwałe utrzymywanie się w nim motywujących apelatywów aż po czasy nam bliskie. Niektóre nazwy tego arealu dowodnie powstały już w średniowieczu, inne jednak zapewne później, może dopiero w XVIII w. lub nawet później, niewiele przed ujawnieniem się w źródłach. W tym sensie rekonstruowane na ich podstawie apelatywy należą niewątpliwie do kaszubskiej tradycji leksykalnej, a ich pominięcie w SEK (czy np. syntezie J. Tredera, 2000) wydaje się obecnie trudne do usprawiedliwienia³¹.

Ryc. 12. Nazwy omówione w artykule rzucone na mapę Polski. Kółka ciemniejsze -en-, kółka jaśniejsze -in-, kółko puste – niepewna rekonstrukcja pierwotnej struktury.

³¹ Podobnie trudno zracjonalizować brak odpowiedniego rekonstruktu w porównawczym słowniku moskiewskim (zob. ESSJ, 1974–, t. 40; współrzedzone hasła, łącznie zaledwie siedem, zamieszczono w nim na stronach 101–102, 109–113, 119–120 i 122).

Wykaz skrótów

- AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny ...* (Stieber, & Popowska-Tabor-ska, (1964–1977).
- BKB – *Блакiтная кнiга Беларусi ...* (Дзiсько et al., 1994).
- ESHp – Baza danych „Elektroniczny słownik hydronimów Polski”
- ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков ...* (Трубацев, 1974–).
- ESUM – *Етимологічний словник української мови* (Мельничук, 1982–2012).
- Kart. – Materiały łódzkiej kartoteki nazw terenowych Polski zebrane w bazie danych pod adresem <https://mikrotoponimy.lib.uni.lodz.pl/index.php>.
- MB – *Мiкрапанiмiя Беларусi. Матэрыялы* (Бiрыла, & Мацеквiч, 1974).
- MNS – *Малорусько-нiмецький словарь* (Желехiвський, 1886–1888).
- NNPRB-Vic – *Назвы населеных пунктаў Рэспублiкi Беларусь* (Генкiн, Капы-лоў, & Лемцюгова, 2009).
- NOS – *Новгородский областной словарь* (1996).
- PommUB – *Pommersches Urkundenbuch* (1990).
- PrUB – *Preussisches Urkundenbuch* (1958).
- RGN – *Russisches geographisches Namenbuch* (1964–1988).
- SEK – *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny ...* (Boryś, & Popowska-Taborska 2010).
- SENGŚ – *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska ...* (Sochacka, 2011).
- SHGPn – *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego ...* (Jurek, 2011–2019).
- SP – *Słownik prasłowiański* (Sławski, 1974–).
- Srezn. – *Материалы для словаря древнерусского языка* (Срезневский, 1893–1912).
- SRJ XI–XVII – *Словарь русского языка XI–XVII веков* (Кривко, 2019).
- SRNG – *Словарь русских народных говоров* (Филин, 1964–).
- SRU – *Словарь російсько-український* (Уманець, & Спілка, 1893–1898).
- UN – *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych* (1963–).
- UNMasz – tzw. maszynopisy profesorskie „Urzędowych nazw...” [w archiwum IJP PAN, część digitalizacji w Repozytorium IJP].
- UNMatr – matryce niewydanych tomików UN-owskich [w archiwum IJP PAN, część digitalizacji w Repozytorium IJP].
- WRG – *Wörterbuch der russischen Gewässernamen* (1961–1969).

Literatura

- Babik, Z. (1999). Studi sulla toponomastica polacca (ss. 11–59). W Z. Babik. *Scritti scelti*. Kraków.
- Babik, Z., (2013). Z polskiej etymologii toponimicznej II (5. *Nacpolsk* (i *Necpaly*), 6. Jeszcze o *Cichmianie*, 7. *Puronket* i *Tarnakał*). *Смудії з ономастики та етимології 2013*, 7–18.
- Babik, Z. (2019). Tzw. akcja UN-owska (1954?–1970?) – projekt, przebieg, efekty, próba oceny. *Onomastica*, 63, 291–313.
- Baza danych „Elektroniczny słownik hydronimów Polski” [ESHPP] [online]. <https://eshp.ijppan.pl>
- Bernstein, S.B. (1985). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Alternacje. Tematy imienne*. Warszawa.
- Boryś, W., & Popowska-Taborska, H. (2010). *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny [SEK]* (T. 6: *Indeksy wyrazowe do tomów I–V*). Warszawa.
- Breza, E. (1974). *Toponimia powiatu kościerskiego*. Gdańsk.
- Breza, E. (1976). O Kaliszu w Kościerskiem. *Pomerania*, 13(6), 50–52.
- Breza, E. (1979). Słownictwo rękopiśmiennych ksiąg sądowych kościerskich z XVI–XVIII w., *Gdańskie Studia Językoznawcze*, 2, 115–185.
- Breza, E. (1986). Wieś Kalisz w Kościerskiem. *Jantarowe Szlaki*, 29(3), 25–27.
- Breza, E. (1998). Mowa mieszkańców Kościerzyny dziś i dawniej. *Pomerania*, 7–8, 46–49.
- Cramer, R. (1858). *Geschichte der Lande Lauenberg und Bütow* (Zweiter Theil: *Urkundenbuch*). Königsberg.
- Duma, J. (2010). *Nazwy wodne w dorzeczu Warty od Prosny po ujście do Odry (z wyłączeniem dorzecza Noteci)*. Część 1: *Nazwy rzek*. Warszawa.
- Jocz, L. (2013). *System samogłoskowy współczesnych gwar centralnokaszubskich*. Lipsk.
- Jurek, T. (Red.). (2011–2019). *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu* (Cz. 5). Poznań.
- Jurkowski, M. (1971). *Ukraińska terminologia hydrograficzna*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk.
- Kozierowski, S. (1922). *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej Wielkopolski* (T. 5). Poznań.
- Lorentz, F. (1923). *Polskie i kaszubskie nazwy miejscowości na Pomorzu Kaszubskim*. Poznań.
- Lorentz, F. (1964). *Slavische Namen Hinterpommerns*. Berlin.
- Łuszczyńska, J. (1983). *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -in-*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź.
- Makowska, K. (1981). *Toponimia byłego powiatu kartuskiego*. Gdańsk (Niepublikowany maszynopis rozprawy doktorskiej w zbiorach Pracowni Onomastycznej IJP PAN w Krakowie).
- Pommersches Urkundenbuch* [PommUB] (T. 11: 1341–1345. Cz.1: *Urkunden*). Köln, 1990.
- Preussisches Urkundenbuch* [PrUB] (T. 3, Cz. 2: 1342–1345). Aachen, 1958.
- Rieger, J., & Wolnicz-Pawłowska, E. (1975). *Nazwy rzeczne w dorzeczu Warty*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk.

- Russisches geographisches Namenbuch* [RGN] (T. 1–11). Wiesbaden, 1964–1988.
- Schuch, H. (1886). Die Zustände der Landbevölkerung im Kreise Berent am Schlusse der polnischen Herrschaft 1772. *Zeitschrift der Westpreussischen Geschichtsvereins*, 1, 45–188.
- Sławski, F. (Red.). (1974–). *Słownik prasłowiański* [SP] (T. 1–). Wrocław etc.
- Snoj, M. (2003). *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana.
- Sochacka, S. (Red.). (2011). *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska* [SENGŚ] (T. 15: *Wem–Wrzes*). Opole.
- Stieber, Z., & Popowska-Taborska, H. (Red.). (1964–1977). *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* [AJK] (T. 1–14). Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk.
- Surma, G. (1990). *Toponimia powiatu bytowskiego*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków.
- Sychta, B. (1973). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (T. 6: *U–Ż*). Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk.
- Szwed, Z. (2024). Имена существительные консонантного склонения в Евангелии № 7 из собрания РГАДА ф. 381. W J. Sosnowski (Red.). *Z dziejów języków wschodniosłowiańskich* (ss. 31–51). Łódź.
- Ściebora, A. (1973). *Wymowa samogłosek nosowych w gwarach kaszubskich*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk.
- Topolińska, Z. (1974). *A historical phonology of the Kashubian dialect of Polish*. The Hague ; Paris.
- Trautmann, R. (1949). *Die elb- und ostseeslavischen Ortsnamen* (T. 2). Berlin.
- Treder, J. (2000) Kaszubskie apelatywa topograficzne w *Słowniku* Bernarda Sychty. W H. Popowska-Taborska (Red.). *Słowiańskie słowniki gwarowe* (ss. 217–239). Warszawa.
- Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych* [UN] (Z. 1–). Warszawa 1963–.
- Vaillant, A. (1958). *Grammaire comparée des langues slaves* (T. 2. Cz. 1: *Flexion nominale*). Lyon.
- Wallerand, M. (1963). *Onomastyka północno-wschodniej części powiatu chojnickiego*, Gdańsk. (Maszynopis w zbiorach Marzeny Wallerand, zapewne również przechowywany na UG).
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2006). *Nazwy wodne dorzecza Warty (od źródeł do ujścia Prośny)*. Warszawa.
- Wörterbuch der russischen Gewässernamen* [WRG] (T. 1–5). Berlin ; Wiesbaden, 1961–1969.
- Zyglewski, Z. (2022). Zabiegi o połączenie wodne Warty z Gopłem (do 1937 r.). *Polonia Maior Orientalis*, 9, 129–153.
- Бірыла, М.Б., & Мацеквіч, Ф.П. (1974). *Мікратопанімія Беларусі. Матэрыялы* [MB], Мінск.
- Васильев, В.Л. (2012). *Славянские топонимические древности Новгородской земли*. Москва.
- Генкін, У.М., Капылоў, І.Л., & Лемцюгова, В.П. (2009). *Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Віцебская вобласць. Нарматыўны даведнік* [NNPRB-Vic]. Мінск.

- Грінченко, Б. (1907–1909). *Словарь української мови* (Т. 1–4). Київ.
- Дзендзелівський, Й.О. (1972). Спостереження над українськими народними назвами гідрорельєфу. *Onomastica*, 17, 109–150.
- Дзісько, Н.А. et al. (Red.) (1994). *Беларуская энцыклапедыя* [BKB]. Мінск.
- Желехівський, Є. (1886–1888). *Малоруско-німецький словарь* [MNS] (Т. 1–2). Львів.
- Жучкевич, В.А. (1974). *Краткий топонимический словарь Белоруссии*. Минск.
- Кривко, Н.Р. et al. (Red.). (2019). *Словарь русского языка XI–XVII веков* [SRJ XI–XVII] (Т. 31: Увиклание – Улокъ). Москва.
- Курило, О. (1928). *Матеріали для української діалектології та фолклористики*, Київ.
- Лоренц, Ф. (1905). О померельском (древнѣ кашубском) языкѣ до половины XV-ого столетія. *Извѣстія Отдѣленія Русскаго Языка и Словесности Императорской Академіи Наук*, 10, 69–209.
- Мельничук, О. (Red.). (1982–2012). *Етимологічний словник української мови* [ESUM] (Т. 1–5). Київ.
- Мурзаев, Э.М. (1984). *Словарь местных географических терминов*. Москва.
- Новгородский областной словарь* [NOS] (Т. 9). Санкт-Петербург, 1996.
- Осипова, М.А. (1989). К происхождению некоторых гидронимов Верхнего Поднепровья (2). *Onomastica*, 34, 49–59.
- Печёнова, О.В. (2003). *Предками названо. Происхождение названий населённых пунктов, рек и озёр лиозненского района*³². https://liozno-art.narod.ru/pages/proza_pechenova_o_v.htm [Dostęp 26.05.2025].
- Попов, А.А. (1965). *Введение в топонимику*. Москва.
- Смолицкая, Г.П. (1976). *Гидронимия бассейна Оки. Список рек и озёр*. Москва.
- Срезневский, И.И. (1893–1912). *Материалы для словаря древнерусского языка* [Srezn.] (Т. 1–3). Санкт-Петербург.
- Станков, Р. (2024). Соловецкий список *Хроники* Георгия Амартола. W J. Sosnowski (Red.). *Z dziejów języków wschodniosłowiańskich* (ss. 53–65). Łódź.
- Трубачев, О.Н. (Red.). (1974–). *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* (Т. 1–) [ESSJ]. Москва.
- Уманець, М., & Спілка, А. (1893–1898). *Словарь російсько-український* [SRU] (Т. 1–4). Львів.
- Филин, Ф.П. (Red.). (1964–). *Словарь русских народных говоров* [SRNG] (Т. 1–). Москва.
- Черепанова, Е.А. (1994). *Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья*. Сумы.
- Яшкін, І.Я. (2005). *Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў. Тапаграфія, гідралогія*. Мінск.

³² Opracowanie to ma chyba charakter elektronicznego samizdatu (w formacie .doc), nie zawierając strony redakcyjnej ani miejsca wydania.

References

- Babik, Z. (1999). Studi sulla toponomastica polacca (pp. 11–59). W Z. Babik. *Scritti scelti*. Kraków.
- Babik, Z., (2013). Z polskiej etymologii toponimicznej II (5. *Nacpolsk* (i *Necpaly*), 6. Jeszcze o *Cichmianie*, 7. *Puronket* i *Tarnakal*). *Studiï z onomastyky ta etymolohii* 2013, 7–18.
- Babik, Z. (2019). Tzw. akcja UN-owska (1954?–1970?) – projekt, przebieg, efekty, próba oceny. *Onomastica*, 63, 291–313.
- Baza danych „Elektroniczny słownik hydronimów Polski” [ESHPP] [online]. <https://eshp.ijppan.pl>
- Bernstein, S.B. (1985). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Alternacje. Tematy imienne*. Warszawa.
- Biryła, M.B., & Matskyevich, F.P. (1974). *Mikratapanimiya Byelarusi. Materyyaly* [MB]. Minsk.
- Boryś, W., & Popowska-Taborska, H. (2010). *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* [SEK] (Vol. 6: *Indeksy wyrazowe do tomów I–V*). Warszawa.
- Breza, E. (1974). *Toponimia powiatu kościerskiego*. Gdańsk.
- Breza, E. (1976). O Kaliszu w Kościerskiem. *Pomerania*, 13(6), 50–52.
- Breza, E. (1979). Słownictwo rękopiśmiennych ksiąg sądowych kościerskich z XVI–XVIII w. *Gdańskie Studia Językoznawcze*, 2, 115–185.
- Breza, E. (1986). Wieś Kalisz w Kościerskiem. *Jantarowe Szlaki*, 29(3), 25–27.
- Breza, E. (1998). Mowa mieszkańców Kościerzyny dziś i dawniej. *Pomerania*, 7–8, 46–49.
- Cherepanova, Ye.A. (1994). *Narodnaya geograficheskaya terminologiya Chernigovsko-Sumskogo Poles'ya*. Sumy.
- Cramer, R. (1858). *Geschichte der Lande Lauenberg und Bütow* (Zweiter Theil: *Urkundenbuch*). Königsberg.
- Duma, J. (2010). *Nazwy wodne w dorzeczu Warty od Prosny po ujście do Odry (z wyłączeniem dorzecza Noteci)*. Część 1: *Nazwy rzek*. Warszawa.
- Dzendzelivs'kyy, Y.O. (1972). *Sposterezhennya nad ukrayins'kymy narodnymy nazvamy hidrorel'yefu*. *Onomastica*, 17, 109–150.
- Dzis'ko, N.A. et al. (Ed.) (1994). *Blakitnaya kniha Byelarusi. Entsyklapyedyya* [BKB]. Minsk.
- Filin, F.P. (Ed.). (1964–). *Slovar' russkikh narodnykh govorov* [SRNG] (Vols. 1–). Moskva.
- Hrinchenko, B. (1907–1909). *Slovar' ukrayins'koyi movy* (Vols. 1–4). Kyiv.
- Hyenkin, U.M., Kapylov, I.L., & Lyemtsyuhova, V.P. (2009). *Nazvy nasyelyenykh punktaw Respubliki Byelarus'. Vitsyebeskaya voblasts'. Narmatywny davyednik* [NNPRB-Vic]. Minsk.
- Jocz, L. (2013). *System samogłoskowy współczesnych gwar centralnokaszubskich*. Lipsk.
- Jurek, T. (Ed.). (2011–2019). *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu* (Cz. 5). Poznań.
- Jurkowski, M. (1971). *Ukraińska terminologia hydrograficzna*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk.

- Kozierowski, S. (1922). *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej Wielkopolski* (T. 5). Poznań.
- Krivko, N.R. et al. (Eds.). (2019). *Slovar' russkogo yazyka XI–XVII vekov* [SRJ XI–XVII] (Vol. 31: *Uviklaniye – Ulokʔ*). Moskva.
- Kurylo, O. (1928). *Materialy dlya ukrayins'koyi diyalektolohii ta folklorystyky*. Kyiv.
- Lorents, F. (1905). O pomerel'skom (drevnʔ kashubskom) yazykʔ do poloviny XV-ogo stoletiya. *Izvrʔstiya Otdrʔleniya russkago yazyka i slovyesnosti Impyertorskoy Akademii Nauk*, 10, 69–209.
- Lorentz, F. (1923). *Polskie i kaszubskie nazwy miejscowości na Pomorzu Kaszubskim*. Poznań.
- Lorentz, F. (1964). *Slavische Namen Hinterpommerns*. Berlin.
- Łuszczyńska, J. (1983). *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -in-*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź.
- Makowska, K. (1981). *Toponimia byłego powiatu kartuskiego*. Gdańsk (Niepublikowany maszynopis rozprawy doktorskiej w zbiorach Pracowni Onomastycznej IJP PAN w Krakowie).
- Mel'nychuk, O. (Ed.). (1982–2012). *Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy* [ESUM] (Vols. 1–5). Kyiv.
- Murzayev, E.M. (1984). *Slovar' mestnykh geograficheskikh terminov*. Moskva.
- Novgorodskiy oblastnoy slovar'* [NOS] (Vol. 9). Sankt-Peterburg, 1996.
- Osipova, M.A. (1989). *K proiskhozhdeniyu nekotorykh gidronimov Verkhnego Podneprov'ya* (2). *Onomastica*, 34, 49–59.
- Pechonova, O.V. (2003). *Predkami nazvano. Proiskhozhdeniye nazvaniy naselennykh punktov, rek i ozyor lioznenskogo rayona*. https://liozno-art.narod.ru/pages/proza_pechenova_o_v.htm [Dostęp 26.05.2025].
- Pommersches Urkundenbuch* [PommUB] (Vol. 11: 1341–1345. Issue 1: *Urkunden*). Köln, 1990.
- Popov, A.A. (1965). *Vvedeniye v toponimiku*. Moskva.
- Preussisches Urkundenbuch* [PrUB] (Vol. 3, Issue 2: (1342–1345)). Aachen, 1958.
- Rieger, J., & Wolnicz-Pawłowska, E. (1975). *Nazwy rzeczne w dorzeczu Warty*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk.
- Russisches geographisches Namenbuch* [RGN] (Vols. 1–11). Wiesbaden, 1964–1988.
- Schuch, H. (1886). Die Zustände der Landbevölkerung im Kreise Berent am Schlusse der polnischen Herrschaft 1772. *Zeitschrift der Westpreussischen Geschichtsvereins*, 1, 45–188.
- Sławski, F. (Red.). (1974–). *Słownik prasłowiański* [SP] (Vols. 1–). Wrocław etc.
- Smolitskaya, G.P. (1976). *Gidronimiya basseyna Oki. Spisok rek i ozer*. Moskva.
- Snoj, M. (2003). *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana.
- Sochacka, S. (Red.). (2011). *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska* [SENGŚ] (Vol. 15: *Wem–Wrzes*). Opole.
- Sreznevskiy, I.I. (1893–1912). *Materialy dlya slovary drevnerusskogo yazyka* [Srezn.] (Vols. 1–3). Sankt-Peterburg.
- Stankov, P. (2024). *Solovetskiy spisok Khroniki Georgiya Amartola*. W J. Sosnowski (Ed.). *Z dziejów języków wschodniosłowiańskich* (pp. 53–65). Łódź.

- Stieber, Z., & Popowska-Taborska, H. (Red.). (1964–1977). *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* [AJK] (T. 1–14). Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk.
- Surma, G. (1990). *Toponimia powiatu bytowskiego*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków.
- Sychta, B. (1973). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (Vol. 6: U–Ż). Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk.
- Szwed, Z. (2024). Имена существительные консонантного склонения в Евангелии № 7 из собрания РГАДА ф. 381. W J. Sosnowski (Ed.). *Z dziejów języków wschodniosłowiańskich* (pp. 31–51). Łódź.
- Ściebora, A. (1973). *Wymowa samogłosek nosowych w gwarach kaszubskich*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk.
- Topolińska, Z. (1974). *A historical phonology of the Kashubian dialect of Polish*. The Hague ; Paris.
- Trautmann, R. (1949). *Die elb- und ostseeslavischen Ortsnamen* (Vol. 2). Berlin.
- Treder, J. (2000) Kaszubskie apelatywa topograficzne w *Słowniku* Bernarda Sychty. W H. Popowska-Taborska (Ed.). *Słowiańskie słowniki gwarowe* (pp. 217–239). Warszawa.
- Trubachev, O.N. (Ed.). (1974–). *Etimologicheskij slovar' slavyanskikh yazykov. Praslavyanskij leksicheskij fond* (Vols. 1–) [ESSJ]. Moskva.
- Umanets', M., & Spilka, A. (1893–1898). *Slovar' rosiys'ko-ukrayins'kyy* [SRU] (Vol. 1–4). L'viv.
- Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych* [UN] (Vols. 1–). Warszawa 1963–.
- Vaillant, A. (1958). *Grammaire comparée des langues slaves* (Vol. 2. Issue 1: *Flexion nominale*). Lyon.
- Vasil'yev, V.L. (2012). *Slavyanskiye toponimicheskiye drevnosti Novgorodskoy zemli*. Moskva.
- Wallerand, M. (1963). *Onomastyka północno-wschodniej części powiatu chojnickiego*, Gdańsk. (Maszynopis w zbiorach Marzeny Wallerand, zapewne również przechowywany na UG).
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2006). *Nazwy wodne dorzecza Warty (od źródeł do ujścia Prośny)*. Warszawa.
- Wörterbuch der russischen Gewässernamen* [WRG] (Vols. 1–5). Berlin ; Wiesbaden, 1961–1969.
- Yashkin, I.Ya. (2005). *Słownik byelaruskikh myastsovykh hyeahrafichnykh terminaw. Tapahrafiya, hidralohiya*. Minsk
- Zhelekhiv'skyy, Ye. (1886–1888). *Malorus'ko-nimets'kyy slovar'* [MNS] (Vols. 1–2). L'viv.
- Zhuchkevich, V.A. (1974). *Kratkiy toponimicheskiy slovar' Byelorussii*. Minsk.
- Zyglewski, Z. (2022). Zabiegi o połączenie wodne Warty z Gopłem (do 1937 r.). *Polonia Maior Orientalis*, 9, 129–153.

Summary

Ancient term for ‘lake strait’ **qz(b)my -ene* in the toponymy of Central and Northern Poland

The paper reconstructs a Proto-Slavic derivative **qz(b)my -ene* (m.) related to the word family of the adjective **qzъkъ* ‘narrow’ drawing on the North Slavic lexical and mainly toponymic evidence. Originally an abstract meaning ‘something narrow’ should be assumed, then secondarily but still early concretized into a hydrographic one ‘lake strait’. The author focuses on his in-depth formal analyses of nine related toponyms (chiefly hydronyms) attested since the 1st half of the 14th century in Central and above all Northern Poland (the contemporary Konin, Chojnice, Kościerzyna, Bytów, and Kartuzy districts). It is argued that **qz(b)my* first developed regularly into **wqźmień* (probably with a shortened reflex of the back nasal vowel), and in Kashubian dialects as early as before the 2nd half of the 17th century it was locally contaminated with a co-radical derivative in *-in-* (*wqzina?*), yielding a secondary variant **wqzmin*. Further, in some areas the word acquired the reflex of the long back nasal vowel under the influence of the co-radical adjective. No reliable lexical attestations of **wqźmień* are known, it can be reconstructed only based on related geographical names. As some of the Kashubian toponymic reflexes are attested only with their denasalized first syllable (*Wozmin*, *Wozmień*), their original etymological connections have not always been easy to spot.

Keywords: Polish toponymy, Slavic hydrographical lexis, **qz(b)my -ene*, *узмень*, **wqźmień*.